

PRÁVNÍ GRAMOTNOST MLADÝCH LIDÍ V ČESKÉ REPUBLICE A ROLE VZDĚLÁVÁNÍ*

MICHAL URBAN, PETRA HODYSOVÁ, JAN KACZOR**

Abstract: **Legal Literacy of Young People in the Czech Republic and the Role of Education**
In this article the authors describe the level of legal literacy of young people and the role of institutional and non-institutional education in the Czech Republic. The concept of legal literacy is by the authors understood as the ability to understand words used in a legal context, draw the appropriate conclusions from them and to use those conclusions to take action, and includes thus the component of knowledge, skills and attitudes. The article characterises the influence of both the institutional and non-institutional education on the level of legal literacy of young people and provides a critical analysis. First, the authors on the basis of available documents describe the current state of legal literacy of young people. Then they present the goal in terms of the legal literacy that the Czech Republic sets in the documents of the government or ministries. The second part of the article lists the main barriers to the development of legal literacy of young people and selects the one that possesses according to the authors the greatest potential to become a starter of a positive change – the teachers. The last part of the article identifies the main obstacles, which prevent teachers from positively influencing the legal literacy of young people. At the very end, the authors propose concrete measures to improve the current situation.

Key words: legal literacy, young people, formal education, informal education, knowledge, skills, attitudes, teacher

Klíčová slova: právní gramotnost, mladí lidé, formální vzdělávání, neformální vzdělávání, znalosti, dovednosti, postoj, učitel

1. ÚVOD

Česká republika je již čtvrt století demokratickým právním státem. Má svoji demokratickou Ústavu, Listinu základních práv a svobod i řadu dalších významných právních předpisů. Na její demokratické a právní fungování dohlíží mnoho institucí – soudy, státní zastupitelství, policie, vláda, parlament či veřejnoprávní média. Jejich

* Tento článek vznikl v rámci projektu „Národní pracovní skupina pro strukturovaný dialog s mládeží 2014“ financovaného z evropského programu Erasmus+ a příspěvku Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Slouží jako odborný podklad pro evropskou konzultaci strukturovaného dialogu s mládeží na téma: přístup mladých lidí k právům. Více na www.strukturovanydialog.cz.

** JUDr. Mgr. Michal Urban, Ph.D., působí jako odborný asistent na Právnické fakultě UK, Mgr. Petra Hodysová je absolventka PF UK, Jan Kaczor PF UK studuje. Za cenné postřehy a inspiraci autoři děkují Mgr. Janu Husákoví z České rady dětí a mládeže.

činnost je důležitá, demokratický a právní charakter ČR se jim ale nepodaří udržet bez toho, aby o jeho významu byli přesvědčeni také samotní občané. Zejména pak mladí lidé, kteří nejenže naprostou většinu svého života prožili po roce 1989 a mohou tedy před čtvrtstoletím znovunabytá práva lehce považovat za samozřejmost, ale především budou postupně přebírat osud země do svých rukou. Je proto klíčově důležité, aby o právech garantovaných právním řádem věděli, měli schopnosti je uplatnit a byli přesvědčení o tom, že má smysl (svá) práva vymáhat. Jinak platí, že práva de facto nemají, jakkoli jim je právní předpisy přiznávají. Menší povědomí o vlastních právech a významu práv vůbec poté logicky povede i k jejich umenšování.¹

Tento článek si proto klade za cíl zmapovat úroveň právní gramotnosti mladých lidí, včetně role institucionálního a neinstitucionálního vzdělávání. Používáme termín právní gramotnost, kterým rozumíme „*schopnost porozumět slovům použitým v právním kontextu, vyvodit z nich [odpovídající] závěry, a posléze na základě těchto závěrů [přiměřeným způsobem] jednat*“.² Jde o definici kanadské advokátní komory a považujeme ji za plně funkční i v českém prostředí. Oproti jindy užívanému *právnímu vědomí* zdůrazňuje právní gramotnost nejen schopnost rozumět právnímu jazyku či obsahu jednotlivých práv, ale i na jejich základě jednat (a tedy i mít dostatečné schopnosti k jednání).³ Zahhrnuje tedy složku znalostí, dovedností i postojů.⁴ Jak už jsme uvedli výše, vycházíme z toho, že právní gramotnost⁵ předpokládá nejen znalost práv, ale také schopnost je uplatnit a přesvědčení o tom, že má smysl (svá) práva vymáhat. Skupinou mladých lidí

---

¹ Aktuálně to můžeme pozorovat např. na debatách o protiteroristických opatřeních, která po útocích 11. září 2001 zavedly Spojené státy americké a o kterých se v současnosti začíná vážněji debatovat i v Evropě v návaznosti na teroristické útoky v Paříži v lednu 2015. Pokud se nenajde dost zastánců svobody projevu (svobody karikovat politiky i náboženské představitele), práva na soukromí (neumožňovat úřadům čist emailové schránky občanů) či náboženské svobody (vyznávat jakoukoli víru, včetně muslimské), budou se tato práva zákonitě pod tlakem znejistěné většiny omezovat.

² Definice kanadské advokátní komory (Canadian Bar Association) z roku 1992, v originále zní „*The ability to understand words used in a legal context, to draw conclusions from them, and then to use those conclusions to take action.*“ ZARISKI, Archie: *What Is Legal Literacy?* [online]. 2011. Dostupné z: http://www.athabascau.ca/syllabi/lgst/docs/LGST249_sample.pdf.

³ Právní vědomí bývá definováno jako souhrn právních znalostí a názorů na právo (hodnocení platného práva z pohledu spravedlnosti). Bližší k rozdílu obou pojmů i jejich vztahu např. k *právnímu povědomí* viz URBAN, Michal: *Efektivní strategie formování právního vědomí středoškolských studentů: případy z praxe*. Praha: Leges, 2013, s. 18 a násl.

⁴ Znalosti, dovednosti a postoje (hodnoty) rozlišuje pedagogická věda, ale také např. český školský zákon (tj. zákon č. 561/2004 Sb.). Znalosti (nebo také vědomosti, *knowledge*) představují soustavu faktů a pojmů, teorií a poznatkových struktur, které si jedinec prostřednictvím procesu učení má osvojit. Dovednosti (*skills*), označují způsobilosti člověka k provádění určité činnosti (např. vyhledávání paragrafů nebo vyjádření nesouhlasu), které se projevují pozorovatelnou činností. Dovednosti rozlišujeme od schopností, které vyjadřují individuální potenciál člověka k provádění určité činnosti v budoucnu, který se může, ale také nemusí uplatnit. A konečně postoje a hodnoty (*attitudes and values*), přičemž postoje představují hodnotící vztahy, které jednotlivce zaujímá vůči okolnímu světu, druhým lidem nebo sobě samému, hodnoty poté vyjadřují míru důležitosti, kterou jedinec přisuzuje věcem, jevům, symbolům a jiným lidem, přičemž některé hodnoty jsou sdílené celými skupinami nebo dokonce celou společností. URBAN, Michal: *Efektivní strategie formování právního vědomí středoškolských studentů: případy z praxe*. Praha: Leges, 2013, s. 93.

⁵ URBAN, Michal: *Efektivní strategie formování právního vědomí středoškolských studentů: případy z praxe*. Praha: Leges, 2013, s. 21.

potom máme na mysli lidi ve věku 10–30 let.⁶ Zaměření na formální⁷ a neformální⁸ vzdělávání volíme proto, že se jedná o organizovaný prostor vzdělávání probíhající v rámci školního prostředí nebo mimoškolních organizovaných aktivit, kterým se stát nebo neziskový sektor snaží zvýšit právní gramotnost mladých lidí. V článku proto mapujeme působení obou těchto sfér a podrobujeme ho kritické analýze.

Nejprve na základně dostupných dokumentů popíšeme současný stav právní gramotnosti mladých lidí a z vládních a rezortních strategií identifikujeme cíl, který před sebe stát na poli zvyšování právní gramotnosti staví. V druhé části článku potom pojmenujeme hlavní překážky rozvoje právní gramotnosti mladých lidí a vybereme z nich tu, která má podle nás největší potenciál stát se nositelem pozitivních změn – osobnost učitele. V závěru článku popisujeme hlavní překážky působení učitelů na právní gramotnost mladých lidí a navrhuje konkrétní opatření, která by stávající situaci podle našeho názoru zlepšila.

Na úvod bychom ještě rádi poukázali na to, že jsme si vědomi toho, že z celkového hlediska není pro fungování právního řádu vždy nutné, aby občané byli s jeho obsahem detailně seznámeni – v moři existujících pravidel to často ani není možné. Jednou z podmínek, jak zajistit dodržování práva v této situaci je, aby zákonodárce při přijímání právních norem vycházel z antropologických, sociálních⁹ a morálních¹⁰ daností, tedy aby respektoval přirozený řád společnosti.¹¹ V takovém právním systému pak není vždy nutno právní normy znát, ale díky podřízení svého chování zvykům, obyčejům

---

⁶ Podobné věkové rozpětí používají i nejrůznější strategie, např. Koncepce podpory mládeže 2014–2020 přijatá 2014 českou vládou mluví o věkové kategorii 13–30 let. Mladí lidé v tomto věku potom procházejí nejrůznějšími podobami vzdělávání: základní školy (druhý stupeň), střední školy (gymnázia, střední odborné školy, střední odborná učiliště), vyšší odborné školy, vysoké školy právnického i neprávnického směru, celoživotní vzdělávání. Po skončení soustavné přípravy na budoucí povolání se z nich stávají pracující.

⁷ Formální vzdělávání je realizováno ve vzdělávacích institucích, zpravidla ve školách. Jeho funkce, cíle, obsahy, organizační formy a způsoby hodnocení jsou definovány a vymezeny právními předpisy. Zahrnuje získávání na sebe zpravidla navazujících stupňů vzdělání (základního vzdělání, středního vzdělání, středního vzdělání s výučním listem, středního vzdělání s maturitní zkouškou, vyššího odborného vzdělání v konzervatoři, vyššího odborného vzdělání, vysokoškolského vzdělání), jejichž absolvování je potvrzováno příslušným osvědčením (vysvědčením, diplomem apod.). *Strategie celoživotního učení ČR* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2007, s. 77. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Zalezitosti_EU/strategie_2007_CZ_web_jednostrany.pdf.

⁸ Neformální vzdělávání je zaměřeno na získání vědomostí, dovedností a kompetencí, které mohou respondentovi zlepšit jeho společenské i pracovní uplatnění. Je poskytováno v zařízeních zaměstnavatelů, soukromých vzdělávacích institucích, nestátních neziskových organizacích, ve školských zařízeních a dalších organizacích. Patří sem např. organizované volnočasové aktivity pro děti, mládež a dospělé, kurzy cizích jazyků, počítačové kurzy, rekvalifikační kurzy, ale také krátkodobá školení a přednášky. Nutnou podmínkou pro realizaci tohoto druhu vzdělávání je účast odborného lektora, učitele či proškoleného vedoucího. Nevede přitom k získání stupně vzdělání. *Strategie celoživotního učení ČR* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2007, s. 77. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Zalezitosti_EU/strategie_2007_CZ_web_jednostrany.pdf.

⁹ MARŠÁLEK, Pavel: *Právo a společnost*. Praha: Auditorium, 2008, s. 130.

¹⁰ HART, Herbert L. A.: *Pojem práva*. Praha: Prostor, 2004, s. 199.

¹¹ JELLINEK, Jiří: *Všeobecná státověda*. V Praze: nákladem Jana Laichtera, 1906, s. 360: „Leč vhled v normativní sílu skutečna zjednáva teprve pravé pochopení netoliko vzniku, nýbrž i jsoucnosti právního řádu. Ježto skutečně vsude má psychologickou tendenci přejíti v platné, vzbuzuje v celém objemu systému právního domněnku, že daný stav sociální je stav právní...“

a mravům se jimi přesto řídit.¹² To ovšem nic nemění na výše uvedeném konstatování, že pokud lidé nevědí, jak svá práva hájit, nebo tak nejsou ochotni činit, tak byť by tato práva vycházela z přirozeného řádu společnosti, je to podobné, jako by je neměli, neboť nemohou efektivně bránit jejich porušování či umenšování. Přitom současně nepochybně platí, že se porušování práva nebo jeho obcházení, resp. ignorování, mohou lidé dopouštět zcela vědomě (často se dokonce jedná o lidi s nadprůměrnou právní znalostí), tj. ani znalost práva nemusí nutně vést k jeho dodržování.¹³

2. SOUČASNÝ STAV PRÁVNÍ GRAMOTNOSTI MLADÝCH LIDÍ

„Teprve nyní začínáme doceňovat význam psychologického rozměru práva, neboť nejpodstatnější složkou práva není ani legislativa, ani fungování justice, nýbrž to, aby lidé dobře znali pravidla chování a dobrovolně je dodržovali. Vysoká úroveň mravní a právní kultury, v níž jsou obě složky v souladu, je totiž nejdůležitějším zdrojem bohatství a prosperity spravedlivé společnosti.“¹⁴

prof. JUDr. Vojtěch Cepl, CSc.

V České republice žilo dle Zprávy o mládeži 2013 k 1. lednu 2013 1 881 844 obyvatel ve věku 15–29 let, což představuje necelých 18 % z celkové populace.¹⁵ Přidáme-li k tomu ještě obyvatele od 10 do 15 let, jedná se o poměrně významnou skupinu lidí, která bude postupně získávat stále větší podíl na správě věcí veřejných. Proto by v rámci svého dospívání a zapojování do společnosti měli mladí lidé mít dostatečnou možnost poznat právo coby základní systém, který stanovuje pravidla naší společnosti, a naučit se využívat nástrojů, které jim poskytuje. V této části na základě nemnohých dostupných materiálů zmapujeme stav právní gramotnosti české společnosti, a to především cílové skupiny mladých lidí ve věku 10–30 let.

2.1 STAV PRÁVNÍ GRAMOTNOSTI MLADÝCH LIDÍ

*„... zákony jsou dělány proti lidem...“
„... říkají, co musím, ale na co mám právo mi nikdo neřekne...“
„... člověk se v tom nemůže orientovat i kdyby chtěl...“*

Tak znějí některé výroky, které byly podle stránek Ministerstva vnitra („MV“) v roce 2008 podnětem pro zadání profesionálního průzkumu veřejného mínění, jehož výsled-

¹² PŘIBÁŇ, Jiří: *Sociologie práva: systémově teoretický přístup k modernímu právu*. Praha: Slon, 1996, s. 164.

¹³ VEČEŘA, Miloš – URBANOVÁ, Martina: *Sociologie práva*. 2. upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, s. 250.

¹⁴ CEPL, Vojtěch: *Jaká společnost* [online]. [vid. 4. leden 2015]. Dostupné z: <http://cepl.eu/jaka-spolecnost.htm>.

¹⁵ MAŘÍKOVÁ, Hana: *Zpráva o mládeži 2013 Základní informace o situaci mladých lidí v České republice* [online]. 2013, s. 11. Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/33231_1_1/.

ky nejsou příliš povzbudivé.¹⁶ Ze shrnutí na internetových stránkách MV vyplývá, že 46–51 % dotázaných občanů je s právním systémem ČR spíše nespokojeno. Podobných hodnot dosáhlo podle MV i hodnocení důvěry v právní systém ČR, kterému nedůvěřuje 53–55 % dotázaných. MV rovněž uvádí: „Pro větší část populace není problém právní předpis nalézt, ale je již problémem se v něm dále zorientovat.“ Stejná stránka uvádí, že pro respondenty jsou právní předpisy „nepřehledné, nesrozumitelné, často velmi matoucí“. Lidé si podle tohoto průzkumu nejsou schopni právní předpisy správně a jednoznačně vyložit. Jejich právní gramotnost je tedy zřetelně omezená.

Respondenty v tomto průzkumu nebyli jen mladí lidé tak, jak jsme je vymezili, ale všechny osoby starší 18 let. Považujeme ho nicméně za dobré uvození úvah o právní gramotnosti mladé generace. Výzkum zkratkovitě popisuje stav společnosti, ve které mladí lidé vyrůstají, a umožňuje nám základní srovnání „mladší“ a „starší“ generace, jakkoli se částečně prolínají.

Co se úrovně právní gramotnosti mladých týče, obecně platí, že o ní víme jen velmi málo. Neobjevili jsme žádný rozsáhlý výzkum, který by se na ni primárně zaměřoval, natož aby se jednalo o výzkum umožňující mezinárodní srovnávání.¹⁷ To ostatně odpovídá i zkušenosti ostatních autorů publikujících o českém školství.¹⁸ Mnohá data lze každopádně čerpat z různých mezinárodních srovnávacích měření, byť ani z nich se žádný přímo nezaměřuje na právní gramotnost. Tyto výzkumy opakovaně zjišťují znalosti a dovednosti čtenářské, matematické a přírodovědné (Programme for International Student Assessment (PISA) – OECD),¹⁹ matematické a přírodovědné (Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) – IEA)²⁰ či čtenářskou gramotnost 4. tříd základních škol (Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS)).²¹ Z našeho pohledu nejrelevantnější je měření věnované občanské výchově, a to Mezinárodní studie občanské výchovy (The International Civic and Citizenship Education Stu-

---

¹⁶ *Analýza přístupu veřejnosti k regulaci v České republice – Ministerstvo vnitra České republiky* [online]. [vid. 4. leden 2015]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/analiza-pristupu-verejnosti-k-regulaci-v-ceske-republice.aspx>. Rozmezí procentuálního vyjádření je způsobeno tím, že autoři průzkumu rozdělili společnost na dvě skupiny, a to na „běžnou“ a „komplikovanou“ (tj. studenty, důchodce, lidi v domácnosti, nezaměstnané a zaměstnané žijící osamocené s dítětem).

¹⁷ Za jistou výjimku platí samostatné či individuální výzkumy PhDr. Kazimíra Večerky, CSc., z Institutu pro kriminologii a sociální prevenci. Viz např. VEČERKA, K.: *Mládež v kriminologické perspektivě*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2009; či VEČERKA, K.: *Mládež o kriminalitě a etice každodennosti*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2012.

¹⁸ V roce 2010 konstatovala studie společnosti McKinsey, že „... při zkoumání kvality českého školství je zajímavé hned první zjištění, že o výsledcích vzdělávání studentů existuje s výjimkou občasných mezinárodních hodnocení relativně málo informací. Například je často obtížné se jistotou zjistit, které školy mají dobré výsledky, jaké typy škol dokáží přidat větší hodnotu vzhledem ke složení studentů, kteří na ně přicházejí, nebo zda mají studenti pozitivní vztah k učení. S touto obtíží se potýkají nejen autoři této studie, ale i osoby oficiálně odpovědné za řízení školství.“ MCKINSEY & COMPANY: *Klesající výsledky českého základního a středního školství: fakta a řešení* [online]. Praha: McKinsey & Company, 2010, s. 11. Dostupné z: <http://www.aktivniskoly.cz/news/Kinsey%20-%20Edu%20report.pdf>. K podobnému závěru dochází i autoři Národní zprávy z Mezinárodní studie občanské výchovy. SOUKUP, Petr (ed.): *Národní zpráva z Mezinárodní studie občanské výchovy* [online]. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 2010. Dostupné z: www.msmt.cz/file/12361_1_1/.

¹⁹ Viz <http://www.oecd.org/pisa/>.

²⁰ Viz http://www.iea.nl/timss_2011.html.

²¹ Viz http://www.iea.nl/pirls_2016.html.

dy – ICCS, IEA), která proběhla v roce 2009.²² Rozsáhlá mezinárodní studie ICCS pracuje s daty od žáků 8. ročníků (tedy 14letých žáků), přičemž navazuje na studii z roku 1999 a dochází k závěru, že v mezinárodním srovnání mají sice čeští žáci průměrné znalosti z oblasti občanské výchovy, současně u nich ovšem za posledních deset let došlo v oblasti znalostí k jednomu z největších propadů mezi všemi testovanými zeměmi. Co se postojů týče, v celé řadě ukazatelů vykazovali čeští žáci oproti svým zahraničním vrstevníkům méně demokraticky aktivní smýšlení, menší zapojení do činnosti školy, menší mimoškolní činnost, menší ochotu být v budoucnu politicky aktivní i menší ochotu být i jen přijít k volbám.²³ Společnost McKinsey k tomu ve své hodnotící zprávě dodává, že „české školství zaostává i v dovednostech a postojích studentů, což jsou obě důležité součásti výsledků, které jsou při hodnocení kvality často přehlíženy. Ačkoli jsou s obtížemi plně měřitelné, částečné údaje o dovednostech a postojích studentů existují.“²⁴

O mnoho více se bohužel nedozvíme ani z výsledků státních maturit,²⁵ protože součástí agregovaných dat z maturit 2014 nejsou základy společenských věd, natož pak podkategorie zaměřená přímo na právní gramotnost. Základy společenských věd ani netvoří povinnou součást státní maturity, lze si je pouze zvolit v tzv. profilové části maturitní zkoušky.²⁶ Zajímavý závěr týkající se výuky společenských věd v ČR nicméně obsahuje dílčí zpráva ze studie Mikrosonda OSZ 2009, jež měla zjistit stupeň připravenosti studentů na státní maturitní zkoušku ze ZSV. Zpráva uvádí, že „z hlediska výsledků testového šetření lze usuzovat, že žáci středních škol jsou připraveni na společnou část maturitní zkoušky z předmětu *Občanský a společenskovědní základ*, která proběhne v roce 2012 (hypotéza se potvrdila)“.²⁷ Dostupné výsledky skutečně obsahovaly nadprůměrný počet správných odpovědí, nicméně z porovnání jednotlivých okruhů je zřejmé, že *člověk a právo* je jedním z těch, které studentům dělají největší potíže.²⁸ Ze zveřej-

²² SCHULZ, W.: *První zjištění z Mezinárodní studie občanské výchovy*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání – Divize nakl. Tauris, 2010.

²³ SCHULZ, W.: *První zjištění z Mezinárodní studie občanské výchovy*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání – Divize nakl. Tauris, 2010.

²⁴ MCKINSEY & COMPANY: *Klesající výsledky českého základního a středního školství: fakta a řešení* [online]. Praha: McKinsey & Company, 2010, s. 11. Dostupné z: <http://www.aktivniskoly.cz/news/Kinsey%20-%20Edu%20report.pdf>. Dále studie dodává, že „kvalita výuky na českých školách je nekonzistentní. Česká republika má velký podíl studentů s nízkými výsledky a rozdíly ve výsledcích mezi kraji odpovídají až jednomu a půl roku výuky. Variabilita výsledků mezi studenty patří k nejvyšším v OECD a stále roste.“

²⁵ Dostupné online: <http://vysledky.cermat.cz/>.

²⁶ Více viz http://www.novamaturita.cz/index.php?id_document=1404037101.

²⁷ DAVIDOVÁ, Pavlína – KABELÁČOVÁ, Iva: *Mikrosonda OSZ 2009: závěrečná zpráva projektu*. Praha: Centrum pro zjišťování výsledků vzdělávání, 2009, s. 123.

²⁸ DAVIDOVÁ, Pavlína – KABELÁČOVÁ, Iva: *Mikrosonda OSZ 2009: závěrečná zpráva projektu*. Praha: Centrum pro zjišťování výsledků vzdělávání, 2009, s. 121. Tabulka č. 137: Srovnání úspěšnosti žáků podle tematického okruhu. Předmět *Občanský a společenskovědní základ* byl v testech rozdělen do sedmi částí: *Člověk jako jedinec, člověk ve společnosti/a společnost, člověk a stát, člověk a právo, člověk a ekonomika, člověk v mezinárodním prostředí, člověk a svět*. Testování proběhlo ve dvou úrovních, test A – základní úroveň obtížnosti byl zaměřen na ověření, jak žák umí získané znalosti a dovednosti z oblasti společenské, hospodářské, politické, právní a kulturní využít v praktickém životě, zatímco test B – vyšší úroveň obtížnosti byl zaměřen na ověřování znalostí a dovedností vybraných společenských věd – filozofie, etika, religionistika, psychologie, sociologie, politologie, ekonomika, právo a na orientaci v mezinárodních organizacích a mezinárodních vztazích, jak z hlediska životní praxe, tak z hlediska širší teoretické orientace (v podrobnostech viz Mikrosonda, s. 9 – 10). Procentuální rozpětí úspěšnosti v jednotlivých částech se

něných testových otázek v okruhu *člověk a právo* je navíc zřejmé, že se zaměřovaly primárně na právní znalosti a omezeně pak právní dovednosti, nikoli ovšem postoje.^{29, 30}

Reprezentantem kvalitativního výzkumu dotýkajícího se problematiky právního vědomí je pak sociologický výzkum Aktér 2011.³¹ Výzkum však není pro naši analýzu bezprostředně relevantní, neboť se věnoval především tématům vnímání bezpečnosti a rovněž vymahatelnosti spravedlnosti v České republice, zejména v oblasti trestního práva.³²

2.2 STAV OBČANSKÉ ANGAŽOVANOSTI MLADÝCH LIDÍ

Při nedostatku dat přímo se týkajících právní gramotnosti můžeme nicméně vyjít i z výzkumů měřících míru občanské participace mladých lidí. Ostatně, je-li součástí právní gramotnosti nejen schopnost rozumět, ale také konat, je míra zvažované či dokonce realizované občanské angažovanosti důležitou komponentou právní gramotnosti. Analýza občanského vzdělávání dospělých upozorňuje na fakt, že šetření hodnotových preferencí mezi lety 1991 a 2007 poukazuje na výrazný pokles hodnoty „Politika“, která vyjadřuje váhu veřejné či občanské dimenze člověka. Klesající trend se projevuje také v ostatních evropských zemích, nicméně pokles v České republice se jeví

---

u testu A pohybovalo od 51,3 % do 73,8 %, přičemž nejnižší úspěšnost byla právě u části člověk a právo. Test B se pohyboval od 46,2 % do 67,3 %, v části člověk a právo byla úspěšnost 56,7 %, nejnižší příčku zaujala související část člověk a stát. Mikrosonda obsahuje i výsledky rozdělené podle kategorií škol, kde stojí za zmínku, že v kategorii středních odborných škol byla úspěšnost v části člověk a právo v testu A pod hranicí průměrnosti (50 %), konkrétně v hodnotě 47,3 %. Stejně tak v kategorii odborných učilišť, kde to bylo 48,6 %.

²⁹ DAVIDOVÁ, Pavlína – KABELÁČOVÁ, Iva: *Mikrosonda OSZ 2009: závěrečná zpráva projektu*. Praha: Centrum pro zjišťování výsledků vzdělávání, 2009, s. 123. Otázky okruhu člověk a právo: Vyberte sídelní město Ústavního soudu. Seřadte jednotlivé kroky legislativního procesu. Které z následujících práv mají automaticky lidé, kteří uzavřeli registrované partnerství? Kde uzavřeme registrované partnerství? Který právní prostředek má účastník řízení právo podat proti zamítavému rozhodnutí obecního úřadu? Jaká je povinná lhůta pro odpověď správního orgánu, pokud se nejedná o výjimku s 60denní lhůtou pro odpověď? Zadáni: Text výpovědi Kateřiny Nekolíkové. Otázka: Kdy skončil pracovní poměr Kateřiny Nekolíkové? Napište den, měsíc a rok.

³⁰ Další potřebná data pro plastičtější vykreslení stavu právní gramotnosti mladých lidí neposkytlo autorům ani hledání na webových stránkách Národního ústavu pro vzdělávání či Ústavu pro informace ve vzdělávání. Na závěr této části ještě doplníme výsledky dotazníkového šetření organizace Člověk v tísni, podle kterého patří mezi největší problémy české společnosti mimo jiné nekvalitní školství a vzdělávání, vlekové soudní spory a špatná vymahatelnost práva. Dotazníkové šetření 2014, dostupné online: https://www.jsns.cz/data/jsns/DOKUMENTY/DOTAZNIKOVE_SETRENI_STREDOSKOLACI_JSNS_2014.pdf.

³¹ Průzkum Aktér 2011 vycházel z mezinárodního výzkumu Eurojustis a byl zpracován Katedrou sociologie FF UK, v terénu pak realizovaný společností STEM v únoru 2011 na výběrovém souboru 1199 osob zvolených kvótním výběrem. Více viz DOBIÁŠ, Michal: *Právní vědomí české společnosti: bakalářská práce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, katedra sociologie, 2012, s. 32 an. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/download/130091092/?lang=cs>.

³² DOBIÁŠ, Michal: *Právní vědomí české společnosti*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, katedra sociologie, 2012, s. 33. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/download/130091092/?lang=cs>. Respondentům byly položeny otázky zejména v následujících oblastech: (a) dodržování zákonů, pokynů a rozhodnutí, které respondenti považují za rozporné s vlastním morálním přesvědčením; (b) přiměřenost (tvrdo)st zákonů a ukládaných sankcí; (c) mínění o závažnosti konkrétních typů protiprávního jednání, resp. jejich zavrženíhodnosti z morálního hlediska; (d) názory na kvalitu fungování justice obecně.

jako výraznější oproti většině zemí.³³ Pravidelné šetření Centra pro výzkum veřejného mínění (CVVM) mezi lety 1990 a 2008 naopak naznačuje rostoucí význam hodnoty „Pomáhat rozvoji demokracie ve společnosti“, rovněž i hodnoty „Prosazovat politiku mé strany, hnutí“, která však stále patří mezi nejméně významné hodnoty.³⁴

Nejzřetelnějším dokladem občanské participace je zvažovaná či realizovaná volební účast, a proto jsme se ji rozhodli použít jako hlavní ukazatel úrovně občanské angažovanosti mladých lidí. Dle Zprávy o mládeži 2013 se mladí Češi vyznačují obecně velmi malým, a ještě klesajícím zájmem o politiku. Téměř nebo vůbec se o ni nezajímá 94 % mladých ve věku 15–30 let. Průměrný zájem o politiku v EU je přitom 25 %. Mezi nejčastěji uváděné důvody nezájmu o politické dění v ČR patří: nezájem obecně, znechucení ze stávající situace ve společnosti a pocit nulové možnosti ovlivnit společenské dění. V roce 2010 uvedlo 53 % mladých lidí ve věku 18–30 let, že volilo v posledních volbách na národní úrovni. Ve věkové skupině 15–20 let by se voleb, pokud by měla možnost, zúčastnila polovina dotázaných. Necelé 1 % je pak členem politické strany.³⁵

O něco pozitivnější výsledky zaznamenala ve svém dotazníkovém šetření organizace Člověk v tísni, kde účast u voleb (hypoteticky parlamentních i studentských) avizuje okolo 60 % respondentů ve věku 15–20 let,³⁶ přičemž ze srovnání šetření z let 2009, 2012 a 2014 vyplývá, že ochota účastnit se voleb zůstává u studentů velmi podobná.³⁷ Autoři interpretace dat ovšem zároveň připouštějí, že reálná účast prvovoličů bývá ve skutečnosti nižší.³⁸ Hlavní důvody pro neúčast ve volbách zůstávají dle Člověka v tísni podobné jako v minulosti a jako u dospělé populace nevoličů – tedy nezájem o politiku, nedůvěra ve strany a v možnost něco hlasováním změnit. Oproti dospělým nevoličům je dle dotazníkového šetření častěji zmiňována neschopnost vybrat si stranu. To naznačuje, že volební účast prvovoličů by skutečně mohly zvyšovat akce zaměřené na simulaci voleb (studentské volby) či intenzivnější výuka orientace v politických otázkách.³⁹ Dlužno podotknout, že nízká účast mladých lidí v národních volbách není zdaleka jen tuzemský problém. Ve Velké Británii se podle deníku *The Economist* zúčastnilo voleb

³³ SMĚKAL, Vladimír a kol.: *Analýza občanského vzdělávání dospělých*. Brno: Centrum občanského vzdělávání, 2010, s. 16. Dostupné z: www.msmt.cz/file/15064/download/.

³⁴ SMĚKAL, Vladimír a kol.: *Analýza občanského vzdělávání dospělých*. Brno: Centrum občanského vzdělávání, 2010, s. 16. Dostupné z: www.msmt.cz/file/15064/download/.

³⁵ MAŘIKOVÁ, Hana: *Zpráva o mládeži 2013 Základní informace o situaci mladých lidí v České republice* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2013, s. 9. Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/33231_1_1/.

³⁶ *Jeden svět na školách – Zpráva o dotazníkovém šetření na středních školách z roku 2014 včetně porovnání s rokem 2012 a 2009* [online]. Nedatováno, s. 36. Dostupné z: https://www.jsns.cz/data/jsns/DOKUMENTY/DOTAZNIKOVE_SETRENI_STREDOSKOLACI_JSNS_2014.pdf.

³⁷ *Jeden svět na školách – Zpráva o dotazníkovém šetření na středních školách z roku 2014 včetně porovnání s rokem 2012 a 2009* [online]. Nedatováno, s. 36. Dostupné z: https://www.jsns.cz/data/jsns/DOKUMENTY/DOTAZNIKOVE_SETRENI_STREDOSKOLACI_JSNS_2014.pdf.

³⁸ A to mimo jiné proto, že do konečného rozhodnutí o volební účasti přibydou situační důvody (nepřítomnost doma, jiné aktivity, neschopnost vybrat si stranu atd.) – *Jeden svět na školách – Zpráva o dotazníkovém šetření na středních školách z roku 2014 včetně porovnání s rokem 2012 a 2009* [online]. Nedatováno, s. 36. Dostupné z: https://www.jsns.cz/data/jsns/DOKUMENTY/DOTAZNIKOVE_SETRENI_STREDOSKOLACI_JSNS_2014.pdf.

³⁹ *Jeden svět na školách – Zpráva o dotazníkovém šetření na středních školách z roku 2014 včetně porovnání s rokem 2012 a 2009* [online]. Nedatováno, s. 36. Dostupné z: https://www.jsns.cz/data/jsns/DOKUMENTY/DOTAZNIKOVE_SETRENI_STREDOSKOLACI_JSNS_2014.pdf.

jen 44 % lidí mezi 18 a 24 lety, což je o více než 20 procentních bodů méně, než byla celková volební účast. The Economist zároveň uvádí, že neexistuje evropská země, kde by mladí volili více než starší.⁴⁰

V mezinárodním srovnání jsme v ochotě jít volit dle ICCS více než 10 procentních bodů pod průměrem (spolu s Bulharskem a Švýcarskem).⁴¹ Co se týče porovnání účasti různých věkových skupin ve volbách do Evropského parlamentu roku 2009, je v EU dle Eurobarometru průměrná volební účast 43 %, z toho u věkové skupiny 18–24 let pouze 29 % (tj. rozdíl 14 procentních bodů), zatímco u věkové skupiny nad 55 let 50 %. V roce 2004 byla volební účast těchto dvou věkových skupin 33 %, resp. 59 %.⁴² Volební účast prvovoličů a obecně mladých lidí je tedy v rámci EU nižší než účast vyšších věkových skupin. K tomu je třeba podotknout, že účast ve volbách do Evropského parlamentu velmi úzce souvisí se vztahem k EU, který je dle dotazníkového šetření Člověk v tísní z roku 2014 však přesně v opačném sledu – školáci jsou obecně k členství v EU vstřícnější než většinově skeptická dospělá populace.⁴³ Eurobarometr dále uvádí, že u vnitrostátních voleb je průměrná účast v rámci EU 72 %, zatímco u věkové skupiny 18–24 let pouze 38 % (rozdíl činí 34 procentních bodů).⁴⁴

Z citovaných statistických údajů lze shrnout, že obecně mladí lidé k volbám příliš nechodí, případně nehodlají přijít, což nás ve světovém srovnání činí v tomto aspektu občanské angažovanosti podprůměrnými. Je samozřejmě třeba mít na paměti, že mladí lidé (podobně jako starší voliči) mají nepochybně právo volit tak, že k volbám nepůjdou (v České republice v současnosti neexistuje volební povinnost). Nestačí tedy sledovat reálnou či zvažovanou volební účast mladých lidí, ale je třeba se ptát i na motivace těch, kteří k volbám nepřišli. Bylo příčinou jejich volební absence svobodné informované rozhodnutí („nemám koho volit“), nebo spíše lenost či dokonce apatie („stejně nic nezměním“)? Výsledky dotazníkového šetření organizace Člověk v tísní naznačují, že jde spíše o druhou možnost. Konkrétně uvádí: „*Starší studenti (18–20 let) nevěří vlastní možnosti ovlivnit řešení problémů více než jejich mladší spolužáci, ačkoli mají možnost volit do lokálních i republikových zastupitelstev. To naznačuje, že postoj nemožnosti ovlivnit řešení problémů souvisí i s nedůvěrou ve fungování zastupitelské demokracie.*“⁴⁵ S tím do jisté míry souzní i výsledky Eurobarometru, podle kterého mladí lidé ve věku 18–24 let, kteří se voleb nezúčastnili, odůvodňovali tuto skutečnost ve 20 % případů svým nezájmem o politiku nebo v 19 % svou nespokojeností s ní. Třetím dů-

⁴⁰ The Economist. Dostupné z: <http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2014/10/economist-explains-24>.

⁴¹ SCHULZ, Wolfram: *Prvotní zjištění z Mezinárodní studie občanské výchovy*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání – Divize nakl. Tauris, 2010, s. 60.

⁴² *EVROPSKÉ VOLBY 2009 Povolební průzkum První výsledky: Hlasování podle věkových skupin* [online]. B.m.: Evropský parlament. 2009. Dostupné z: http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/post_electoral/EB71.3-FocusonAge-CS.pdf.

⁴³ *Jeden svět na školách – Zpráva o dotazníkovém šetření na středních školách z roku 2014 včetně porovnání s rokem 2012 a 2009* [online]. Nedatováno, s. 64. Dostupné z: https://www.jsns.cz/data/jsns/DOKUMENTY/DOTAZNIKOVE_SETRENI_STREDOSKOLACI_JSNS_2014.pdf.

⁴⁴ *EVROPSKÉ VOLBY 2009 Povolební průzkum* [online]. 2009, s. 2. Dostupné z: http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/post_electoral/EB71.3-FocusonAge-CS.pdf.

⁴⁵ *Jeden svět na školách – Zpráva o dotazníkovém šetření na středních školách z roku 2014 včetně porovnání s rokem 2012 a 2009* [online]. Nedatováno, s. 23. Dostupné z: https://www.jsns.cz/data/jsns/DOKUMENTY/DOTAZNIKOVE_SETRENI_STREDOSKOLACI_JSNS_2014.pdf.

vodem v pořadí pak byla zaneprázdněnost, nedostatek času nebo pracovní povinnosti (16 % dotázaných nevoličů).⁴⁶

Významná je v tomto ohledu přitom studie ICCS, která zjistila pozitivní korelaci mezi ochotou studentů přijít k volbám a mírou jejich občanských znalostí: čím je míra znalostí vyšší, tím pravděpodobněji přijdou studenti do volební místnosti.⁴⁷ Samotná účast ve volbách přitom není nutně zárukou kvalifikované a racionální volby. Pokud bychom – např. pomocí zavedení volební povinnosti či masivní reklamní kampaní – mladé lidi přiměli k volbám přijít, ale nijak bychom je nevedli k prohlubování jejich občanských znalostí, zvýšili bychom tím logicky riziko úspěchu antisystémových a populistických uskupení. Proto musí být cílem občanského vzdělávání nejen motivovat k účasti na volebním procesu, ale především vést mladé lidi k racionálnímu a odpovědnému rozhodování na základě relevantních informací. Vedle zvyšování právních znalostí přitom např. studie Participativní občanství v Evropské unii doporučuje posílit důraz na občanské vzdělávání ve škole i mimo ni a „*podpořit spolupráci mezi různými typy organizací – mezi školami, samosprávami, mládežnickými organizacemi, neziskovými organizacemi a komerční sférou*“.⁴⁸ Tato doporučení přitom souzní se závěry, ke kterým docházíme na jiném místě tohoto článku i ve vztahu k právní gramotnosti.

Celkově tak nezbyvá než uzavřít, že nejvýraznějším zjištěním při snaze popsat právní gramotnost mladých lidí je skutečnost, že pro to neexistuje dostatek dat, což je vzhledem k významnosti stupně právní gramotnosti mladých lidí pro dobře fungující společnost přinejmenším zarážející. Z dostupných studií a výzkumů se ovšem ukazuje, že si čeští žáci ve srovnání se zahraničím vedou průměrně (stupeň právních znalostí) či podprůměrně (např. ochota jít volit).

3. STRATEGICKÉ DOKUMENTY⁴⁹

Cílem této části je na základě vládních a rezortních strategií identifikovat cíl, který si stát na poli zvyšování právní gramotnosti stanovil. I pro tuto část platí, že přímo na právní gramotnost jsme nikde nenarazili. Vycházíme ovšem z řady koncepcí, která pojednávají o znalostech práva a přístupu mladých lidí k právům.

⁴⁶ *EVROPSKÉ VOLBY 2009 Povolební průzkum První výsledky: Hlasování podle věkových skupin* [online]. B.m.: Evropský parlament. 2009, s. 4. Dostupné z: http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/post_electoral/EB71.3-FocusonAge-CS.pdf.

⁴⁷ SCHÜLZ, W.: *Prvotní zjištění z Mezinárodní studie občanské výchovy*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání – Divize nakl. Tauris, 2010, s. 59.

⁴⁸ PROTIVÍNSKÝ, Tomáš: *Participativní občanství v Evropské unii* [online]. [vid. 23. únor 2015]. Dostupné z: <http://www.obcanskevzdelavani.cz/participativni-obcanstvi-v-evropske-unii>.

⁴⁹ Kompletní přehled všech současných i historických strategických dokumentů přinesla ve své analýze *Mladí lidé a veřejné politiky v ČR* Nadace Open Society Fund Praha, z níž čerpáme. BÁRTA, Ondřej a kol.: *Mladí lidé a veřejné politiky v České republice* [online]. Praha: Nadace Open Society Fund Praha, 2014. Dostupné z: <http://www.osf.cz/images/stories/download/novinky/mladi-lide-averejne-politiky-v-ceske-republice.pdf>.

3.1 KONCEPCE PODPORY MLÁDEŽE 2014–2020

Priority státu ve vztahu k mládeži vymezuje především Koncepce podpory mládeže 2014–2020 přijatá Vládou České republiky v květnu 2014. Primární cílovou skupinou této koncepce jsou mladí lidé ve věku 13–30 let. Koncepce stanovuje 13 státních strategických cílů pro léta 2014–2020, přičemž usnadňování přístupu mladých lidí k právům je hned prvním z těchto cílů. Jeho podrobnou definici uvádí následující tabulka:⁵⁰

SC 1: Usnadňovat rovný přístup dětí a mládeže k právům

DC A: Vytvářet otevřené prostředí pro možnosti uplatňování práv dětí a mládeže	Gesce	Spolugesce
--	-------	------------

Opatření: 1. Zvyšovat povědomí v celé společnosti o právech dětí a mládeže	MPSV	MŠMT
--	------	------

2. Podporovat edukaci veřejnosti v oblasti práv dětí a mládeže s důrazem na vzájemnou úctu, respekt a důstojnost	MŠMT	MK
--	------	----

3. Podporovat vytváření zjednodušených textů týkajících se práv dětí a mládeže, aby pro ně byly uživatelsky přístupné	MPSV	
---	------	--

4. Podporovat rozvoj pedagogických přístupů v oblasti vzdělávání k právům dětí a mládeže	MŠMT	
--	------	--

SC 1: Usnadňovat rovný přístup dětí a mládeže k právům

DC B: Podporovat rozvoj kompetencí pro prosazování práv dětí a mládeže	Gesce	Spolugesce
--	-------	------------

Opatření: 1. Podporovat a motivovat děti a mládež k aktivnímu prosazování jejich práv	MPSV	
---	------	--

2. Podporovat volnočasové aktivity pro rozvoj kritického myšlení	MŠMT	MK
--	------	----

3. Podporovat aktivity, které pomáhají při vstupu do samostatného života mladým lidem z rodin, jejichž funkce jsou vážně narušeny	MPSV	MŠMT
---	------	------

4. Podporovat budování finanční gramotnosti dětí a mládeže v rámci zájmového a neformálního vzdělávání	MŠMT	
--	------	--

5. Zvyšovat povědomí mezi dětmi a mládeží o existujících formách právního poradenství a možnostech jeho využití	MŠMT	MK
---	------	----

⁵⁰ *Koncepce podpory mládeže na období 2014–2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Nedatováno. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/33599/>.

Hlavním koordinátorem realizace a vyhodnocení koncepce je Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (dále též jen „MŠMT“). Důležitým orgánem v tomto procesu je Komora mládeže,⁵¹ která má zajistit komplexní přístup v činnosti všech státních orgánů i orgánů územně samosprávných celků směřující k realizaci cílů koncepce.

3.2 STRATEGIE VZDĚLÁVACÍ POLITIKY ČR DO ROKU 2020⁵²

Hlavním strategickým dokumentem v oblasti vzdělávací politiky je Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2020. V ní si stát stanovil tři priority, a to (a) snižovat nerovnosti ve vzdělávání, (b) podporovat kvalitní výuku a učitele jako její klíčový předpoklad, a (c) odpovědně a efektivně řídit vzdělávací systém. Z pohledu našeho tématu jsou zejména důležité priority (a) a (b).

3.2.1 SNIŽOVÁNÍ NEROVNOSTÍ VE VZDĚLÁVÁNÍ

Stát si uvědomuje, že z různých důvodů nemají mladí lidé ke vzdělání v rámci České republiky zcela rovný přístup. Zavázal se proto, že do roku 2020 bude tuto nerovnost snižovat.⁵³ Z hlediska tohoto článku je důležitý zejména záměr státu posilovat společné prvky v rámci středního vzdělávání. Zatímco v oblasti základního a gymnaziálního vzdělávání panuje jednotu co do obsahu kurikulárních dokumentů (pro základní školy existuje jeden rámcově vzdělávací program RVP, a pro gymnázia dva programy), střední odborné vzdělávání je obsahově velmi rozčlivoštěné (281 RVP, samostatný pro každý obor). Podle názoru tvůrců strategie je chybou, že dochází k předčasné profesní specializaci studentů středních odborných škol na úkor obecných znalostí a dovedností. „Specificky je žádoucí zlepšit především úroveň základních gramotností a obecných znalostí, dovedností a schopností, neboť jejich význam pro další život absolventů je značný, ať už se jedná o jejich postavení na trhu práce, zapojení do dalšího vzdělávání či schopnosti řešit běžné životní situace.“⁵⁴ Jelikož se, zvláště v oborech, které nejsou společenskovečně zaměřeny, mezi tyto obecné znalosti a dovednosti řadí i právní gramotnost, lze očekávat, že stát bude na základě strategie tuto složku v rámci středního odborného školství posilovat.

3.2.2 PODPOROVAT KVALITNÍ VÝUKU A UČITELE

JAKO JEJÍ KLÍČOVÝ PŘEDPOKLAD

„Stěžejním předpokladem pro maximální rozvoj dětí, žáků a studentů je kvalitní výuka,“ píše se ve strategii. „Zlepšení kvality vzdělávání přitom může nastat

⁵¹ Komora mládeže je poradní orgán ministra/ministryně školství, mládeže a tělovýchovy pro oblast dětí a mládeže.

⁵² *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nedatováno. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf.

⁵³ *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nedatováno, s. 13. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf.

⁵⁴ *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nedatováno, s. 19. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf.

*pouze tehdy, pokud cílům a potřebám vzdělávání rozumí většina společnosti a pokud jsou všichni aktéři vzdělávacího procesu motivováni a oddaní myšlence soustavného zlepšování výuky, ke kterému mají patřičné schopnosti a podmínky.*⁵⁵ Stát si tedy uvědomuje, že kvalitní výuka a učitelé jako její klíčová složka jsou stěžejním předpokladem pro rozvoj mladých lidí ve všech směrech. Nebo alespoň, že to je, na rozdíl např. od rodinného prostředí, ta část faktorů působících na mladé lidi, kterou může stát ze své pozice majoritního organizátora školství nejlépe ovlivnit. Ve strategii se proto rozhodl rozvíjet mnohá opatření s cílem podpořit kvalitní výuku.

Jelikož i my jsme školu a učitele identifikovali jako základní hybný prvek, skrze nějž je možno na mladé lidi koordinovaně působit a zvyšovat tím jejich právní gramotnost, věnovali jsme působení učitelů a překážkám, se kterými nejčastěji bojují, celou závěrečnou pasáž článku. K vybraným cílům stanoveným touto strategií se proto vrátíme později.⁵⁶

3.3 DALŠÍ STRATEGICKÉ DOKUMENTY

Dalšími aktuálně platnými strategickými dokumenty týkajícími se, alespoň do určité míry, právní gramotnosti, jsou *Strategie celoživotního učení*,⁵⁷ která ve své analytické části velmi přesně pojmenovává mnohé problémy jak počátečního, tak celoživotního vzdělávání. Ve své strategické části pak vytyčuje mnoho cílů, mezi něž řadí i podporování rovného přístupu ke vzdělávání, rozvíjení funkční gramotnosti a dalších klíčových kompetencí ve vzdělávání, podporování zajišťování kvalitní nabídky vzdělávacích příležitostí a další.

Dále v ČR platí *Akční plán podpory odborného vzdělávání ČR 2008–2015*,⁵⁸ který se soustřeďuje na spojení mezi odborným vzděláváním a pracovním trhem, a také na otázku klesajícího počtu studentů se zájmem studovat na odborných školách v ČR,⁵⁹ *Strategie vzdělávání pro udržitelný rozvoj ČR (2008–2015)*, jejímž účelem je stanovení priorit v oblasti vzdělávání pro udržitelný rozvoj a *Dlouhodobý záměr vzdělávání a roz-*

⁵⁵ *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nedatováno, s. 25. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf, s. 25.

⁵⁶ Jedná se o následující, přičemž cíle pod čísly 1–3 a 5 jsou zejména relevantní pro tento článek. (1) Dokončit a zavést kariérní systém pro učitele a zlepšovat podmínky pro jejich práci; (2) Modernizovat počáteční vzdělávání učitelů a vstupní vzdělávání ředitelů; (3) Posílit další vzdělávání a metodickou podporu učitelů a ředitelů; (4) Posílit význam kvalitní výuky ve vysokoškolském vzdělávání; (5) Srozumitelněji popsat cíle vzdělávání; (6) Modernizovat systém hodnocení na úrovni dítěte, žáka a studenta; (7) Modernizovat hodnocení na úrovni školy. *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nedatováno, s. 25–34. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf.

⁵⁷ *Strategie celoživotního učení ČR* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2007. Dostupná z: http://www.msmt.cz/uploads/Zalezitosti_EU/strategie_2007_CZ_web_jednostrany.pdf.

⁵⁸ *Akční plán podpory odborného vzdělávání* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2008. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/soubory/stredni/ZP_Akcniplanpodporyodbornehovzdelavani.pdf.

⁵⁹ BĀRTA, Ondřej a kol.: *Mladí lidé a veřejné politiky v České republice* [online]. Praha: Nadace Open Society Fund Praha, 2014, s. 89. Dostupné z: <http://www.osf.cz/images/stories/download/novinky/mladi-lide-averejne-politiky-v-ceske-republice.pdf>.

voje vzdělávací soustavy České republiky na období 2011–2015, který uvádí základní směry a cíle vývoje regionálního školství.

Na nezaměstnané mladé lidi ve věku 15–24 let, kteří již ukončili formální vzdělávání, cílí dlouhodobý program Ministerstva práce a sociálních věcí *Záruky pro mládež*.⁶⁰ Ten si klade za cíl zajistit každému takovému člověku do čtyř měsíců kvalitní nabídku zaměstnání, dalšího vzdělávání, odborné přípravy nebo stáže. Rozvoj právní gramotnosti u mladých nezaměstnaných program nesleduje, naopak jako jeden z prostředků prevence nezaměstnanosti uvádí zvyšování podílu praktické přípravy na obsahu výuky na středních školách a zvětšování spolupráce škol se zaměstnavateli.⁶¹ Což je cíl, který se může nevhodnou realizací dostat do rozporu s cílem posílit společné prvky ve středním odborném vzdělávání, stanoveným Strategií vzdělávací politiky ČR do roku 2020.

Jen z prostého vyjmenování jednotlivých dokumentů je zjevné, že Česká republika rozhodně netrpí nedostatkem strategických dokumentů. Při jejich čtení získá čtenář dojem, že si česká společnost prostřednictvím svých institucí uvědomuje nutnost zlepšit svůj vzdělávací systém a dokázala svoji nespokojenost vtělit v relativně dobře zvolené a zformulované priority.⁶² Ani dobře naformulované cíle ovšem nedokáží změnit současný stav, pokud chybí ochota je naplňovat. A právě zde nacházíme hlavní nedostatek českého vzdělávacího systému: chybí vůle uvádět strategie v život.

To se zřetelně ukazuje při pohledu na dřívější strategické dokumenty.⁶³ Ať již se jedná o bílé knihy nebo dlouhodobé plány, jejich hlavní slabinu představuje jejich nedostatečné naplňování. Za všechny citujme z *Analýzy naplnění cílů Národního programu rozvoje vzdělávání v České republice (Bílé knihy) v oblasti předškolního, základního a středního vzdělávání*: „Analýza realizace opatření navrhovaných v jednotlivých strategických liniích ukazuje, že řada z nich nebyla uskutečněna vůbec, mnohá z těch, která realizována byla, byla realizována izolovaně nikoli v zamýšlených komplexních celcích a souvislostech. Mnohá opatření byla realizována do značné míry formálně bez

⁶⁰ *Realizační plán programu Záruky pro mládež České republiky* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2014. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/16867>.

⁶¹ *Realizační plán programu Záruky pro mládež České republiky* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2014, s. 5. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/16867>.

⁶² Můžeme samozřejmě debatovat o konkrétních prioritách či provázání jednotlivých cílů. I přesto ovšem platí, že hlavním problémem rozhodně není nedostatek cílů nebo jejich zcela nelogický či zavrženíhodný výběr. Ztotožňujeme se s Analýzou naplnění Bílé knihy v tom, že klíčový problém je v absenci systému strategického řízení, který by stanovil jasnou vizi a z ní plynoucí cíle vzdělávací politiky, dokázal by pro ně získat podporu veřejnosti a v dostatečné míře by vytvářel podmínky pro jejich naplňování a sledování dopadů realizace jednotlivých opatření vzhledem k zamýšleným cílům. Namísto tvorby dalších a dalších strategických dokumentů doporučujeme vybudovat systém strategického řízení ve vzdělávání. Je třeba se naučit systematicky řídit oblast vzdělávání, tedy zavést postupy, které umožní otevřít a řídit informovanou diskusi o směřování vzdělávacího systému, vytvářet navzájem koordinované programy směřující k naplňování jasně stanovených cílů a také tyto programy vyhodnocovat a upravovat na základě změn, které ve vzdělávání nastávají. Zavedení systému strategického řízení musí předcházet profesionální audit současného stavu. STRAKOVÁ, Jana a kol.: *Analýza naplnění cílů Národního programu rozvoje vzdělávání v České republice (Bílé knihy) v oblasti předškolního, základního a středního vzdělávání* [online]. 2009, s. 6. Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/9399_1_1/.

⁶³ Např. *Národní program rozvoje vzdělávání v České republice – Bílá kniha (2001–2005)*, *Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy České republiky (2007–2013)*, *Bílá kniha terciárního vzdělávání (2009)*, *Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy České republiky na období 2011–2015 (2011)*. OSF: *Mladí lidé a veřejné politiky v ČR*, s. 85–92.

odpovídající finanční a metodické podpory, která by zvýšila šanci na jejich úspěšnost. Reformní záměry byly pouze proklamovány, nebyly zajištěny klíčové podmínky pro jejich realizaci, bylo zanedbáno zapojení klíčových aktérů změn. Výmluvným dokladem takového postupu je celá kurikulární reforma. Pro téměř všechny realizované kroky pak platí, že nebyla sledována jejich úspěšnost ve vztahu k naplňování stanovených cílů ani monitorovány průběh a problémy při jejich realizaci. Výše uvedené nedostatky, které se projevíly při realizaci doporučení Bílé knihy, jsou ovšem charakteristické pro celou vzdělávací politiku v ČR v polistopadovém období.“⁶⁴

3.4 SYSTÉM KURIKULÁRNÍCH DOKUMENTŮ

Základním legislativním dokumentem, jímž se v současnosti české vzdělávání řídí, je zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). Ten vymezuje obecné cíle a principy, na kterých je vzdělávání postaveno, a legislativně upravuje fungování školství.

§ 3, odst. 1 školského zákona předpokládá vypracování Národního programu vzdělávání, který má dále rozpracovat cíle vzdělávání formulované školským zákonem, vymezit hlavní oblasti vzdělávání, obsah vzdělávání a prostředky, které jsou nezbytné k dosahování jeho cílů. Ačkoliv od přijetí školského zákona v současné podobě uplynulo již deset let a s existencí Národního programu vzdělávání počítají všechny legislativní i další kurikulární dokumenty, nebyl dosud vypracován.

Roli nejvyšších kurikulárních dokumentů proto přebírají rámcové vzdělávací programy (RVP), vytvářené na základě § 3, odst. 2 školského zákona.⁶⁵ RVP nahradily do roku 2004 používané osnovy, přičemž jejich smyslem je vymezit závazné rámce vzdělávání pro jeho jednotlivé etapy (pro předškolní, základní a střední vzdělávání) – tedy stanovit konkrétní cíle, kterých má vzdělávání na jednotlivých stupních škol dosahovat, a vymezit rámec, v němž se musí školy při dosahování těchto cílů pohybovat. Cílem této kurikulární reformy bylo poskytnout školám větší míru autonomie v tom smyslu, že namísto dřívějších osnov již RVP předepisují zejména konečné cíle, kterých mají školy a žáci dosáhnout, ale volené metody výuky, rozložení učiva v ročnících či předmětech a konkrétní obsahy byly ve větší míře ponechány na uvážení škol.

Podle zásad stanovených v příslušném RVP si pak každá škola vytvořila vlastní školní vzdělávací program (ŠVP), jímž se při realizaci vzdělávacího procesu v souladu s § 3, odst. 3 školského zákona řídí.⁶⁶

⁶⁴ STRAKOVÁ, Jana a kol.: *Analýza naplnění cílů Národního programu rozvoje vzdělávání v České republice (Bílé knihy) v oblasti předškolního, základního a středního vzdělávání* [online]. 2009. Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/9399_1_1/.

⁶⁵ *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2013. BALADA, Jan: *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia: RVP G*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2007. RVP pro střední odborné vzdělávání (RVP SOV) na <http://www.nuov.cz/ramcove-vzdelavaci-programy>.

⁶⁶ BALADA, Jan: *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia: RVP G*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2007.

3.4.1 ROZVÍJENÍ PRÁVNÍ GRAMOTNOSTI PODLE KURIKULÁRNÍCH DOKUMENTŮ

Z pohledu rozvíjení právní gramotnosti je významný jeden z obecných cílů vzdělávání stanovených školským zákonem. Podle jeho § 2, odst. 2 mezi ně patří „*pochoopení a uplatňování zásad demokracie a právního státu, základních lidských práv a svobod spolu s odpovědností a smyslem pro sociální soudržnost*“. Možností, jak výchovu k právům do vzdělávání zahrnout, je obecně několik. Může se jednat o samostatný předmět, může být integrovaná do ostatních předmětů, nebo jako průřezové téma prostupovat celým kurikulem.⁶⁷ V ČR převažuje pojmání občanské výchovy (resp. základů společenských věd) jako samostatného předmětu.

Ne všechny školské systémy přistupují k rozvoji právní gramotnosti jako ke vzdělávací oblasti založené zejména na právních znalostech. V mnoha zemích si uvědomují, že žáci se svým právům a povinnostem nejlépe naučí nikoli memorováním faktů o státě a právu, ale spíše aktivní participací na řešení společných záležitostí třídního, školního nebo i občanského života. Za tím účelem proto zřizují např. školní parlamenty nebo aktivně podporují třídní kolektivy v řízení vlastních záležitostí, čímž se žáci učí principům demokracie a individuální odpovědnosti za celek, a zároveň si zvykají na nutnost a možnost hájit svá práva.⁶⁸ Po českých školách ovšem tento přístup centrálně vyžadován není, pokud jsou někde žáci zapojeni např. do rozhodování o podstatných záležitostech školy, je to vždy pouze z iniciativy jednotlivých škol, učitelů či žáků samotných. To dokládá i zjištění studie ICCS, podle které se pouhých 21 % českých žáků někdy účastnilo rozhodování o podstatných záležitostech týkajících se chodu školy. Podle stejné studie panuje lepší situace v oblasti zapojení žáků do školních parlamentů nebo fungování třídní samosprávy, kdy se podle studie účastnilo voleb předsedy třídy nebo zástupce ve školním parlamentu 74 % žáků.⁶⁹ Tyto postupy školám doporučuje i RVP.

3.4.2 KLÍČOVÉ KOMPETENCE

První skupinou cílů, kterou RVP závazně vymezují, je oblast tzv. klíčových kompetencí, tedy „*soubor vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot, které jsou důležité pro osobní rozvoj jedince, jeho aktivní zapojení do společnosti a budoucí uplatnění v životě*“.⁷⁰ Z hlediska právní gramotnosti jsou důležité zejména kompetence občanská a pracovní. Cílem rozvíjení občanské kompetence je takový absolvent školy, který bude plnohodnotným občanem státu, jenž si je vědom svých práv a povinností, respektuje práva jiných a je aktivně zapojen do chodu společnosti. Cílem pracovní kompetence je vybavit žáky předpoklady k uplatnění na trhu práce

⁶⁷ SCHULZ, Wolfran: *Prvotní zjištění z Mezinárodní studie občanské výchovy*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání – Divize nakl. Tauris, 2010.

⁶⁸ SCHULZ, Wolfran: *Prvotní zjištění z Mezinárodní studie občanské výchovy*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání – Divize nakl. Tauris, 2010, s. 22.

⁶⁹ V České republice zavádění a dobré fungování školních parlamentů soustavně podporuje např. Centrum pro demokratické učení, o. p. s.

⁷⁰ BALADA, Jan: *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia: RVP G*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2007, s. 8.

nebo v podnikatelském prostředí, tedy je vybavit i základním přehledem o tom, jaká jsou jejich práva a povinnosti v této oblasti a jaké možnosti profesního uplatnění před nimi v životě stojí.⁷¹

3.4.3 ZÁVAZNÝ VZDĚLÁVACÍ OBSAH

Druhá část RVP určuje, čemu se má vzdělávání věnovat po obsahové stránce. U každého oboru jsou stanoveny očekávané výstupy, tedy co by měl žák umět či znát na konci stupně vzdělávání, a učivo.

Na druhém stupni základního vzdělávání (a na nižších stupních víceletých gymnázií)⁷² je vzdělávání o právech zahrnuto v oboru *výchova k občanství*. Zde by se měl žák seznámit se základními hodnotami, na nichž je český právní řád postaven, se základními poznatky o tom, jak právo funguje, a rovněž i se základy nauky o státě a o tom, co obnáší být občanem České republiky. Již absolvent základní školy by tedy měl být vybaven základní úrovní právní gramotnosti.

Na gymnaziálním stupni je vzdělávání o právech zařazeno do oboru *občanský a společenskovědní základ*, který kromě práva a výchovy k občanství zahrnuje i mnoho dalších společenskovědních oborů, jako je psychologie, sociologie, religionistika, filosofie či ekonomie. V oblasti právní by se měli studenti naučit samostatně orientovat v normách a měli by být seznámeni se základy jednotlivých právních oborů – ústavního, občanského, trestního, pracovního, obchodního i správního práva. Měli by rovněž vědět, jak fungují orgány právní ochrany, a tedy jakým způsobem mohou svá práva hájit, a měli by k tomu být motivováni. V oblasti občanské by se pak měli vyznat v hodnotách, na nichž je stát postaven, v systému organizace státu, a v možnostech, jak na řízení státu participovat.

Na stupni středního odborného vzdělávání jsou cíle a učivo definovány obdobně, jako na gymnáziích, pouze o něco stručněji. Vzdělávání probíhá v oblasti *společenskovědní vzdělávání*, kam je, na rozdíl od gymnázií, zařazen krom ostatních společenskovědních oborů i dějepis.

3.4.4 PRŮŘEZOVÁ TÉMATA

RVP dále stanovuje průřezová témata, která musí být v průběhu vzdělávání na školách v různých formách odučena, ať již projektovou výukou nebo zařazením do odpovídajících předmětů. Tématem, které se přímo týká vzdělávání o právech, je *výchova demokratického občana*, zařazená v RVP pro základní a pro střední odborné vzdělávání, a dále téma *člověk a svět práce* zařazené v RVP pro střední odborné vzdělávání (na gymnáziích i základních školách je *člověk a svět práce* samostatnou vzdělávací oblastí).

⁷¹ Dalšími klíčovými kompetencemi definovanými v RVP jsou: kompetence k učení, k řešení problémů, komunikativní, sociální a personální a ve středním odborném vzdělávání také matematické, informační a odborné kompetence.

⁷² *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2013, s. 4.

3.4.5 ZÁVĚR

Z kurikulárních dokumentů vyplývá, že stát si v rámci formálního vzdělávání v oblasti rozvoje právní gramotnosti stanovil řadu ambiciózních cílů. V rámcových vzdělávacích programech jsou, zdá se, zahrnuty všechny podstatné složky ke zvyšování právní gramotnosti, zásadním nedostatkem je jejich nedostatečné naplňování. Hlavním příčinám se věnujeme v druhé polovině článku. S tímto závěrem koresponduje i dotazníkové šetření, které mezi učiteli občanské výchovy provedla roku 2014 nově vzniklá Asociace učitelů OV a ZSV, podle nějž vnímá pouze 5,5 % učitelů obsahovou definici jejich předmětu v RVP jako problém. Naopak podle 56 % učitelů oslovených ve stejném šetření odpovídají cíle vzdělávání formulované v RVP potřebám člověka v současné společnosti, podle 12 % jim odpovídají částečně a pouze podle 10 % učitelů jim neodpovídají.⁷³

4. FAKTORY, KTERÉ PŮSOBÍ NA MLADÉ LIDI PŘI ZÍSKÁVÁNÍ PRÁVNÍ GRAMOTNOSTI

V této části článku se pokusíme zachytit nejvýznamnější faktory, resp. jejich skupiny, které mají vliv na formování právní gramotnosti mladých lidí. V rámci těchto faktorů dále identifikujeme nejvýznamnější překážky, které brání zlepšení současného stavu. V závěru pak vyzdvihneme překážku, která má podle nás největší potenciál stát se hybatelem změny, a té věnujeme poslední část článku. Jsme si vědomi toho, že následující výčet není úplný a že některé dopady jsou těžko měřitelné. Přesto se domníváme, že pro účely našeho tématu se jedná o faktory nejdůležitější.

V mnoha z níže popsaných bodů se ostatně shodujeme s jinými výzkumy. Národní zpráva z ICCS konstatovala, že na žáky mají nejvýraznější a bezprostřední vliv tyto skupiny: vrstevníci (dle mnoha studií nejvýznamnější skupina pro socializaci), neformální místní společenství (mládežnické organizace, pracovní místa), formální místní společenství (političtí vůdci, atmosféra optimismu), rodina a škola (učitelé, plánované kurikulum, příležitosti participace).⁷⁴ Kvalitativní šetření Člověk v tísni mezi faktory, které ovlivňují postoje a chování studentů v oblasti občansko-společenských témat, identifikovalo rodinu, kamarády (primárně spolužáky), vyučující, lokálně (v dané obci) známé aktivní osobnosti, média – medializované osobnosti (lokálně i globálně) a medializované události.⁷⁵

⁷³ ŘEZÁČ, Michal – VODIČKOVÁ, Tereza: Co potřebují občankáři? Výsledky dotazníkového šetření. In: *Co potřebují občankáři?* [online]. 12. březen 2014. Dostupné z: <http://digifolio.rvp.cz/artefact/file/download.php?file=65269&view=9146>.

⁷⁴ SOUKUP, Petr: *Národní zpráva z Mezinárodní studie občanské výchovy* [online]. B.m.: Ústav pro informace ve vzdělávání, 2010, s. 19–20. Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/12361_1_1/.

⁷⁵ *Kdo jiný? Analýza kvalitativního výzkumu* [online]. B.m.: Člověk v tísni, 2010, s. 10. Dostupné z: https://www.jsns.cz/data/jsns/FILES/PDF/Kvalitativni_vyzkum_Kdo-jiny.pdf.

4.1 RODINA A VRSTEVNÍCI

Je zcela logické, že rodina, ve které mladý člověk vyrůstá, a vrstevníci, se kterými se setkává, na něj mají zásadní vliv – a to i z pohledu právní gramotnosti. Část věnovanou současnému stavu právní gramotnosti mladých lidí jsme uvedli výzkumem dokládajícím nevelkou úroveň právní gramotnosti v celé populaci. Přirozeně právě celková vyspělost společnosti, která se skládá z vyspělosti jednotlivých jejích členů, představuje zřetelný limit i v rámci bezprostředních vztahů. Jedná se o faktor poměrně těžko ovlivnitelný, zejména máme-li na mysli celkovou vyspělost společnosti nebo právní gramotnost rodinných příslušníků. Za nejsnáze kultivovatelnou složku v rámci tohoto faktoru považujeme vrstevníky, tj. mladé lidi, kteří se v naprosté většině případů stále ještě připravují na výkon svého budoucího povolání. Náš názor dokládá např. dotazníkové šetření Člověka v tísni, ze kterého vyplynulo, že občanská (ne)angažovanost je do určité míry determinována vzdělaností.⁷⁶ Otázce vzdělávání se proto budeme ještě věnovat.

4.2 SYSTÉM FORMÁLNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ

Přes 90 % mladých lidí ve věku 20–24 let má v České republice ukončené vyšší středoškolské vzdělání (na stupni ISCED 3) a jen velmi nízký podíl mladých lidí vzdělávací systém předčasně opouští. I přesto, že počet absolventů vysokých škol vzrůstá, v roce 2012 mělo ve věku 30–34 let ukončené vysokoškolské vzdělání pouze 25,6 % mladých lidí. Česká republika má i strategii celoživotního učení.⁷⁷ V České republice žije relativně malé procento i tzv. NEET (tj. těch, kteří jsou nezaměstnaní, nestudují ani se neúčastní jiné odborné přípravy) – v roce 2012 to bylo necelých 9 % populace.⁷⁸ Z těchto údajů je zřejmé, že tou částí vzdělávacího systému, kterou projde převážná většina mladých lidí, je škola základní a střední. Proto se jí také v našem článku věnujeme především. Při úvahách o zvyšování právní gramotnosti totiž nechceme zapomínat na to, že se nemá jednat o kultivaci právní gramotnosti elitních studentů, ale všech mladých lidí.

Čas od času se setkáváme s názory, že český vzdělávací systém je natolik zkorumpovaný a rezistentní ke změnám, že větší smysl, než přemýšlet o jeho reformě, má věnovat se neformálnímu vzdělávání. I když zdaleka nesdílíme optimismus ohledně snadné

⁷⁶ Výrazně vyšší ochotu k účasti mají studenti gymnázií, studenti s VŠ vzdělanými rodiči a ti, kteří považují životní úroveň své rodiny za vysokou. V těchto skupinách deklaruje ochotu k účasti (určitě či spíše) okolo 75–80 %. Generace studentů tím kopíruje nerovnoměrnosti ve volební účasti dospělých, kde mají výrazně větší volební účast vzdělané a bohatší skupiny obyvatel. *Jeden svět na školách Zpráva o dotazníkovém šetření na středních školách z roku 2014 včetně porovnání s rokem 2012 a 2009* [online]. Nedatováno, s. 38. Dostupné z: https://www.jsns.cz/data/jsns/DOKUMENTY/DOTAZNIKOVE_SETRENI_STREDOSKOLACI_JSNS_2014.pdf.

⁷⁷ *Strategie celoživotního učení ČR* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2007. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Zalezitosti_EU/strategie_2007_CZ_web_jednostrany.pdf.

⁷⁸ MAŘÍKOVÁ, Hana: *Zpráva o mládeži 2013 Základní informace o situaci mladých lidí v České republice* [online]. 2013, s. 9. Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/33231_1_1/.

reformovatelnosti českého školství,⁷⁹ považujeme tento způsob uvažování za krátkozraký. Na základních a středních školách stráví více než 90 % mladých lidí třináct let svého života. Těchto třináct let navíc po ukončení střední školy představuje více než dvě třetiny jejich dosavadního života. Nedává proto smysl je vnímat jako nutné zlo, kterým si téměř každý projde, a nic pořádného se při tom nenaučí. Tomu ostatně odporuje např. i zjištění Člověka v tísní, podle kterého většinu dotázaných studentů (58 %) školní výuka baví.⁸⁰ Jsme naopak přesvědčeni o tom, že cesta ke zlepšení stavu právní gramotnosti mladých lidí v ČR vede skrz pozitivní změny vzdělávacího systému. I proto mu v dalším textu budeme věnovat více pozornosti, a to zejména v části věnované učitelům OV/ZSV.

Na tomto místě nicméně ještě zmíníme, že k žádoucí proměně vzdělávacího systému může přispět i jeho užší spolupráce se systémem neformálního vzdělávání. Hlavní předností neformálního vzdělávání je schopnost dobře motivovat, používat alternativní výukové metody a lépe než školství uzpůsobit obsah vzdělávání skutečným potřebám a zájmům studentů. Vycházíme-li z předpokladu, že student, kterého výuka baví, dosahuje lepších výsledků, ukazuje se schopnost studenty zaujmout jako významná. Řada výzkumů neformálního vzdělávání navíc potvrzuje, že zejména ve sféře rozvoje dovedností dosahuje neformální vzdělávání lepších výsledků.⁸¹

Nejrůznější vzdělávací stupně formálního vzdělávání pro nás také mohou být vodítkem pro to, jak vyspělou úroveň právní gramotnosti od koho očekávat. Její základní podobu má zajistit základní škola, navázat (a specializovat s ohledem na odborné zaměření) poté škola střední. Vysoká škola pak představuje nejvyšší stupeň a tomu by měla odpovídat i vyspělost právního vědomí vysokoškoláků. Jelikož ovšem vysoké školy navštěvuje i přes rozšiřování počtů vysokoškolských studentů menšina společnosti, hlavní pozornost by měla být věnována základním a středním školám. Na nich jsme potom identifikovali jako základní předpoklad pro změnu osobnost učitele, kterému se budeme věnovat v závěru článku.

4.3 VEŘEJNÉ INSTITUCE

Odpovědnost státu za úroveň právní gramotnosti svých občanů nenese jenom MŠMT jakožto hlavní organizátor vzdělávacího systému. Svůj vliv na úroveň

⁷⁹ Viz např. studie společnosti McKinsey, která uvádí: „*Přestože Česká školní inspekce (ČŠI) pokrývá i oblasti související s kvalitou vzdělávání, věnuje významnou část své kapacity právním a podpůrným otázkám (např. budovy a vybavení, partnerství a kontrola dodržování právních předpisů) a v otázkách vzdělávání se zaměřuje na základní požadavky (např. absence, kvalifikace učitelů). Na základě těchto kritérií ČŠI označila 5 % středních škol jako problematické nebo v kritickém stavu (a 15 % z důvodu porušení právních předpisů). Vezmeme-li v úvahu kupříkladu fakt, že 25 % patnáctiletých studentů nespĺňuje základní úroveň čtenářských dovedností, Česká republika by měla zvážit mandát a zaměření těchto kontrol.*“ MCKINSEY & COMPANY: Klesající výsledky českého základního a středního školství: fakta a řešení [online]. Praha: McKinsey & Company, 2010, s. 24. Dostupné z: <http://www.aktivniskoly.cz/news/Kinsey%20-%20Edu%20report.pdf>.

⁸⁰ *Jeden svět na školách Zpráva o dotazníkovém šetření na středních školách z roku 2014 včetně porovnání s rokem 2012 a 2009* [online]. Nedatováno, s. 58. Dostupné z: https://www.jsns.cz/data/jsns/DOKUMENTY/DOTAZNIKOVE_SETRENI_STREDOSKOLACI_JSNS_2014.pdf.

⁸¹ S tím souvisí i požadavek na uznávání výsledků neformálního vzdělávání ze strany formálních institucí a usnadnění přístupu mladých lidí k neformálnímu vzdělávání.

právní gramotnosti (a tím i odpovědnosti) mají i další veřejné instituce. Za nejvýznamnější považujeme následující:

- a) Parlament ČR. Jeho právem i povinností je přijímat právní předpisy. Obrovský počet právních předpisů a jejich novelizací (někdy novelizací ještě neúčinných předpisů) a celková nepřehlednost právního řádu je tedy výsledkem primárně jeho aktivity. Pokud nevytváří vnitřně souladný, přehledný a předvídatelný právní řád, jak ho k tomu ostatně opakovaně vybízí zástupci akademické obce i Ústavní soud ČR,⁸² má to pochopitelně vliv i na vnímání práva mladými lidmi.⁸³
- b) Soudní moc je právem vnímána jako hlavní garant vymahatelnosti práva. Jejím veřejným představitelem jsou soudci a jejich vyjádření do médií, v soudních síních nebo v rozsudcích mají velký vliv na důvěru lidí v právo. Byť důvěra v soudnictví v posledních letech vykazuje vytrvalý vzrůst, leží zejména na straně soudců ještě značný potenciál. V jejich ochotě vysvětlovat právo novinářům, srozumitelnosti rozsudků i zapojení soudců do vzdělávacích programů.⁸⁴ Ztotožňujeme se proto plně se slovy Vojtěcha Cepla, který svého času prohlásil, že „... zápas o zlepšení právního vědomí vyžaduje vysvětlování, vysvětlování, přesvědčování... A nejlepšími vysvětlovači těch rozsudků jsou sami soudci. Oni by měli daleko více vystupovat na veřejnost a zlepšovat tím úroveň právního vědomí, kde je největší problém naší společnosti. A k tomu by měli být také vychováváni. To by mělo být oceňováno.“⁸⁵
- c) Ministerstvo práce a sociálních věcí. Je možná trochu překvapivé, že klademe na MPSV nároky stran působení na právní gramotnost mladých lidí. Právě toto ministerstvo má ovšem pod sebou úřady práce, se kterými je v pravidelném kontaktu mnoho mladých lidí. MPSV však mezi nimi žádnou osvětu podle svých vlastních slov⁸⁶ ani podle programu *Záruky pro mládež*, který cílí na mladé nezaměstnané,⁸⁷ neprovádí. Z dotazů na internetových poradnách⁸⁸ je přitom zřejmé, že občané se neorientují ani v nejzákladnějších institutech pracovního práva (např. výpověď či dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr), což je pochopitelně činí zranitelnější a lépe manipulovatelnými. Z těchto důvodů považujeme za nešťastné, že se úřady práce nesnaží alespoň těm, kteří jsou vedeni v evidenci uchazečů o zaměstnání, nabídnout alespoň základní osvětu. Navíc nezaměstnanost mladých lidí (ve věku

⁸² Např. Lon Fuller či M. Večeřa. V nálezu č. 37/2007 Sb. osvědčil Ústavní soud i svoji připravenost rušit takové úpravy právního řádu, které tyto požadavky zásadním způsobem narušují.

⁸³ Mimo jiné se to projevilo v projektu *Analýza přístupu veřejnosti k regulaci V České republice – Ministerstvo vnitra České republiky* [online]. [vid. 4. leden 2015]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/analiza-pristupu-verejnosti-k-regulaci-v-ceske-republice.aspx>.

⁸⁴ Z vlastní zkušenosti přitom víme, že existují světlé výjimky a že setkání se soudcem mívá na studenty značný vliv.

⁸⁵ Vojtěch Cepl o současné české justici. In: *Česká justice* [online]. 9. červen 2005. Dostupné z: <http://prehravac.rozhlas.cz/audio/339008>. Přepis pořadu dostupný zde <http://ejustice.cz/vojtech-cepl-ceske-soudnictvi-postrada-soutez-vyber>

⁸⁶ Odpověď na dotaz vznesený autory na základě zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím. Bylo jim sděleno, že úřady neprovádí žádnou osvětu a byli odkázáni na Českomoravskou konfederaci odborových svazů, případně na občanské poradny.

⁸⁷ *Realizační plán programu Záruky pro mládež České republiky* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. 2014. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/16867>.

⁸⁸ Viz např. <http://www.prace.cz/>, <http://www.hledampraci.cz/pracovni-pravo/> nebo <http://bezplatnapravni-poradna.cz/online-zdarma/pracovni-pravo.html>.

15–24 let) dosahuje hodnoty téměř trojnásobné oproti nezaměstnanosti v celkové populaci 15–64 let.⁸⁹

4.4 NEFORMÁLNÍ VZDĚLÁVÁNÍ MLADÝCH LIDÍ

Neformální vzdělávání je dle Strategie celoživotního učení ČR definováno jako vzdělávání, které je zaměřeno na získání vědomostí, dovedností a kompetencí, které mohou respondentovi zlepšit jeho společenské i pracovní uplatnění. Je poskytováno v zařízeních zaměstnavatelů, soukromých vzdělávacích institucích, nestátních neziskových organizacích, ve školských zařízeních a dalších organizacích. Patří sem např. organizované volnočasové aktivity pro děti, mládež a dospělé, kurzy cizích jazyků, počítačové kurzy, rekvalifikační kurzy, ale také krátkodobá školení a přednášky. Nutnou podmínkou pro realizaci tohoto druhu vzdělávání je účast odborného lektora, učitele či proškoleného vedoucího. Nevede přitom k získání stupně vzdělání.⁹⁰

Dle Zprávy o mládeži se aktivitám neformálního vzdělávání ve věkové kategorii 15–24 let věnovalo v průběhu posledního měsíce 10 % dotázaných. Za poslední rok se účastnilo organizované dobrovolné aktivity 22 % mladých lidí (ve věku 15–30 let) a 23 % z nich se dostalo formálního ocenění. Pouze 1,5 % působilo jako dobrovolník v zahraničí. V porovnání s ostatními věkovými kategoriemi inklinuje mládež spíše k tzv. perifernímu dobrovolnictví (méně pravidelně, na kratší časový úsek, krátkodobě, méně aktivní). Nejčastěji se realizuje v oblastech sportu a činnosti mládeže a také ve sborech dobrovolných hasičů.⁹¹

4.4.1 VOLNOČASOVÉ AKTIVITY PRO DĚTI, MLÁDEŽ A DOSPĚLÉ

Se závěry Zprávy o mládeži souzní i Zpráva o neziskovém sektoru v České republice, podle které patří mezi členy občanských sdružení téměř polovina české dospělé populace (47 %), přičemž nejčastěji jsou lidé v ČR členy sportovních organizací (16 %). Často jsou také členy zájmových organizací, jako jsou zahrádkáři a pěstitelé (6 %), dobrovolní hasiči (6 %) nebo organizace rybářů (5 %).⁹² Tato čísla se bohužel netýkají pouze mladých lidí, ale populace jako celku. Lze říci, že vzhledem k počtu zapojených osob mají volnočasové spolky velký neformálně vzdělávací potenciál, nicméně je nutno dodat, že v konkrétním případě právní gramotnosti jsme nenašli příliš prostoru pro její kultivaci a zvyšování. S výjimkou případných právních úprav vztahujících se k danému spolku (typicky např. podávání informací o povinnosti platného rybářského lístku apod.). Tento závěr podpořil i rychlý průzkum webových stránek nejznámějších

⁸⁹ Mezi nejohroženější skupiny na pracovním trhu patří absolventi s nižší úrovní vzdělání. Viz MAŘÍKOVÁ, Hana: *Zpráva o mládeži 2013 Základní informace o situaci mladých lidí v České republice* [online]. 2013, s. 8. Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/33231_1_1/.

⁹⁰ *Strategie celoživotního učení ČR* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2007, s. 9. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Zalezitosti_EU/strategie_2007_CZ_web_jednostrany.pdf.

⁹¹ MAŘÍKOVÁ, Hana: *Zpráva o mládeži 2013 Základní informace o situaci mladých lidí v České republice* [online]. 2013, s. 9. Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/33231_1_1/.

⁹² VAJDOVÁ, Tereza: *Zpráva o neziskovém sektoru v České republice*. Praha: Vláda ČR, 2005, s. 13. Dostupné z: http://www.vlada.cz/assets/ppov/rmno/dokumenty/zprava_o_neziskovem_sektoru.pdf.

zástupců spolků, kde nebyly nalezeny téměř žádné zmínky o vzdělávací činnosti, natož zprávy týkající se právní gramotnosti.⁹³

Pozitivním zjištěním nicméně je, že řada celorepublikových spolků dětí a mládeže má své vlastní systémy neformálního vzdělávání navazující na hodnoty daného spolku. Příkladem mohou být např. skaut či pionýr. Ve značně proměnlivé kvalitě, která je odvislá zejména od úrovně lektorů, pracují se svými členy i další spolky, byť se o zvyšování právní gramotnosti jedná jen okrajově.⁹⁴ Bez významu nejsou ani nejrůznější právní a správní úkony, které musí v rámci organizace spolku plnit její vybraní členové (zejména vedoucí či jejich zástupci) a které mají nepochybně vliv na jejich právní gramotnost. Pozitivní vliv je zřejmě třeba přičíst i jejich práci se stanovami či zřizovacími listinami a pořádání nejrůznějších veřejných akcí, jejichž bezproblémový průběh předpokládá i učinění řady právních kroků (oznámení, získání povolení atd.). V rámci sociální práce pak v jisté míře mohou na právní gramotnost mladých lidí působit sociální pracovníci nejrůznějších nízkoprahových center či klubů mládeže.⁹⁵

4.4.2 VZDĚLÁVACÍ AKTIVITY NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ ZAMĚŘENÉ NA ŠKOLY

Existuje celá řada neziskových organizací, které své programy nebo jejich část zaměřují přímo na vzdělávání. Tyto organizace dosáhnou na žáky a studenty nejčastěji prostřednictvím školy samotné, některé se dokonce zaměřují přímo na pedagogy. Při jejich hledání je nejtěžší to, že je nutné projít velké množství nejrůznějších serverů a dokumentů, ze kterých je mnohdy těžké vyčíst, co přesně se v rámci daného projektu v současnosti realizuje. Některé weby jsou navíc již jen svědectvím o projektech z minulosti nebo projektech sice přežívajících, ale nevykonávajících v současnosti výraznou aktivitu.⁹⁶

S tím souvisí i další zkušenost: řadu projektů je značně obtížné objevit, protože u nás neexistuje kvalitní reprezentativní informační rozcestník, který by odkazoval hledajícího čtenáře na všechny projekty s podobným cílem. Stránky některých organizací se nicméně pokouší být alespoň neúplnými rozcestníky a nasměrují čtenáře na řadu souvisejících českých i zahraničních projektů nebo informačních serverů. Stačí tedy pročíst server projektu *Varianty společnosti Člověk v tísni*,⁹⁷ stránky Českého helsin-

⁹³ Bez zajímavosti není, že mezi lidmi, kteří jsou členy těchto občanských sdružení, je podle Zprávy o neziskovém sektoru méně nevoličů, než občanů, kteří se voleb aktivně účastní. Autorka Zprávy o neziskovém sektoru v tomto ohledu dochází k závěru, že se dá říci, že členové občanských sdružení jsou aktivní občané – voliči. VAJDOVÁ, Tereza: *Zpráva o neziskovém sektoru v České republice*. Praha: Vláda ČR, 2005, s. 13. Dostupné z: http://www.vlada.cz/assets/ppov/rnno/dokumenty/zprava_o_neziskovem_sektoru.pdf.

⁹⁴ Kvalitu vzdělávání v některých organizacích dětí a mládeže do jisté míry podporuje MŠMT tím, že uděluje titul „Organizace uznaná MŠMT pro práci s dětmi a mládeží“. Být je získání dané certifikace podmíněno i pravidelným čerpáním státních dotací a vylučuje tak určitou část organizací a spolků mládeže, které dotace dlouhodobě nečerpají a financují svoji činnost ze soukromých zdrojů, je tato certifikace do jisté míry dokladem jisté kvality vzdělávacích možností a programů organizace. Podmínky a informace: <http://www.msmt.cz/mladez/organizace-uznana-msmt-pro-oblast-prace-s-detmi-a-mladezi>.

⁹⁵ Viz např. <http://www.socialni-zaclenovani.cz/nizkoprahova-zarizeni-pro-deti-a-mladez>.

⁹⁶ URBAN, Michal: *Efektivní strategie formování právního vědomí středoškolských studentů: případy z praxe*. Praha: Leges, 2013, s. 137–138.

⁹⁷ Internetové odkazy. *Varianty: Vzdělávací program společnosti Člověk v tísni* [online]. 2008 [cit. 2014-02-13]. Dostupné z: <http://www.varianty.cz/index.php?id=24>.

ského výboru⁹⁸ nebo materiály Centra občanského vzdělávání,⁹⁹ aby se před čtenářem otevřela spleť sítí nejrůznějších projektů, publikací a seminářů, z nichž se řada nĕjakým způsobem týká rozvoje právní gramotnosti mladých lidí.¹⁰⁰

Co se obsahové stránky týče, neexistuje (nebo se nám ji alespoň nepodařilo najít) žádná organizace, která by svou vzdělávací činnost zaměřovala výhradně na právní gramotnost jako takovou. Zpravidla se jedná o programy, které se v rámci ostatních aktivit zaměřují také buď na konkrétní právo či skupinu práv (typicky lidská práva) nebo na problematiku, kterou lze pod některé právo podřadit (např. ekologická výchova či globální výchova). Rozvoj vybrané sféry právní gramotnosti tak představuje jeden z cílů, často navíc nikoli cíl přímý.

Z řady existujících projektů, které v nějaké podobě cílí na zvyšování právní gramotnosti mladých lidí a jejich učitelů, vybíráme tři příklady, které považujeme za následoványhodné.

1) Člověk v tísni – Již zavedený vzdělávací program *Varianty* nabízí programy pro pedagogy a asistenty, metodické listy, publikace, konference a další.¹⁰¹ Člověk v tísni pořádá i známý projekt *Jeden svět na školách* neboli vzdělávání skrze dokumentární filmy. Nabízí zvlášt' část pro pedagogy¹⁰² a studenty.¹⁰³ Dalším projektem Člověka v tísni jsou *Příběhy bezpráví*. Ten spadá spíše do dějepisu, neboť umožňuje setkávání s moderními dějinami, opět skrze film a publikace, případně metodou orální historie. Za velmi vydařený považujeme projekt studentských voleb, který lze uvést jako pozitivní příklad spolupráce mezi státem, neziskovým sektorem a studenty, resp. školami.¹⁰⁴ Jejich cílem je mimo jiné zvýšit účast prvovoličů a mladých lidí v řádných volbách, což přináší i pozitivní výsledky: „Výzkum po prvních Studentských volbách ukázal, že se účast prvovoličů v řádných volbách z řad studentů, kteří se předtím zúčastnili voleb na své škole, zvýšila o 6 %.“¹⁰⁵ Za jasnou výhodu této organizace lze považovat mnohost témat, dostupnost programů (jsou zdarma a např. web *Jednoho světa na školách*, přes který lze filmy po registraci učitele rovnou stahovat, je výraznou pomocí pro učitele). Jedná se o organizaci v této oblasti zavedenou, s dlouholetou praxí svých pracovníků a zázemím důvěryhodné a známé organizace. Za nevýhodu pak lze svým způsobem považovat množství projektů a programů, což může vést k nepřehlednosti. Většina z nich

⁹⁸ Publikace. *Český helsinský výbor* [online]. [cit. 2014-02-13]. Dostupné z: <http://www.helcom.cz/search.php?rsvelikost=sab&rstext=all-phpRS-all&rstema=11>.

⁹⁹ Naše koncepce. *Projekt Výchova k občanství* [online]. 2012 [cit. 2014-02-13]. Dostupné z: <http://www.vychovakobcanstvi.cz/>.

¹⁰⁰ Více viz URBAN, Michal: *Efektivní strategie formování právního vědomí středoškolských studentů: příklady z praxe*. Praha: Leges, 2013, s. 139 a násled.

¹⁰¹ Viz <http://varianty.cz/index.php?id=5>.

¹⁰² Pedagogům jsou k dispozici výukové materiály, včetně návrhů hodin, jejichž součástí je vždy reflexe filmu.

¹⁰³ Ti mají například možnost založení filmového klubu ve škole.

¹⁰⁴ Cíle: přiblížit studentům základní demokratické principy, seznámit studenty s volebním systémem České republiky, podpořit dialog týkající se správy veřejných věcí jak mezi studenty, tak mezi nimi a jejich pedagogy a rodiči, https://www.jsns.cz/cz/article/56/Studentske_volby.html?id=122. Podobný projekt byl realizován v ČR dříve již DUHOU-Participací pod názvem „Simulované volby“.

¹⁰⁵ Viz <http://www.clovekvtsni.cz/cs/tiskove-zpravy/studentske-volby-probehnou-na-temer-400-skolach-v-ceske-republice>.

zároveň předpokládá aktivního učitele či studenta, kteří si příslušné materiály vyhledají, nebo alespoň zareagují na občasně emaily, které Člověk v tísni v rámci projektů rozesílá.

2) Amnesty International Česká republika – Amnesty International (AI) provozuje vzdělávací web lidskaprava.cz, který je rozdělen na část pro studenty a část pro učitele. Obsahuje celou řadu informací o lidských právech a souvisejících tématech, elektronické verze lidskoprávního časopisu pro mladé či návrhy hodin podle článků Všeobecné deklarace lidských práv. Dalším vzdělávacím projektem je *FairPlay – studenti za rovnoprávnost*, který je zaměřen na diskriminaci, rasismus a xenofobii.¹⁰⁶ AI pořádá i semináře pro učitele, u kterých je aktuálně kladen rovněž důraz na tematiku diskriminace, xenofobie a rasismu. Mezinárodní projekt *Human Rights Friendly Schools* je založen na přístupu „celostního“ vzdělávání.¹⁰⁷ Probíhá však pouze na dvou školách v ČR a má tedy velmi omezený dopad. Důraz všech aktivit AI je kladen na aktivizaci a propojení s akcemi na podporu lidských práv, což může být výhodou, ale zároveň to může některé studenty a učitele odrazovat. AI rovněž zapojuje školy do některých jednorázových akcí, jako jsou *Dopisy v ulicích* a *Maraton psaní dopisů*, ke kterým probíhají i workshopy vedené jejich lektory zaměřené na lidská práva.¹⁰⁸ Výhodou AI je, že jde o velkou mezinárodní organizaci, která je důvěryhodná a má dlouholeté zkušenosti. Nevýhodou je, že aktuálně probíhá hlavně projekt *FairPlay*, který je určen pro hrstku vybraných škol. Na druhou stranu tento projekt pracuje se studenty dlouhodobě.

3) ADRA – Příklad humanitární organizace, která se věnuje i vzdělávání, především však globálnímu.¹⁰⁹ Nabízí programy pro mateřské, základní (včetně praktických) i střední školy a pro pedagogy, zaměřené na globální rozvojové vzdělávání. Témata, kterým se programy věnují, vycházejí z Národní strategie globálního vzdělávání,¹¹⁰ jedná se tedy o problematiku, která s právem souvisí pouze okrajově, a to především se sociálními právy a právem na příznivé životní prostředí. ADRA nabízí i dlouhodobou spolupráci, tzv. *Opavdové partnerství*.¹¹¹ Výhodou této organizace je její mezinárodní povaha a známost, nevýhodou může být skutečnost, že jsou jejich vzdělávací programy často placené.

Z uvedeného stručného přehledu lze vypožorovat, že nabídka rozličných neziskových organizací je v podstatě trojí – materiály (filmy, pracovní listy, plány hodin),

¹⁰⁶ Viz <http://www.amnesty.cz/vzdelavani/fair-play>, Závěrečná zpráva pilotního ročníku: http://www.amnesty.cz/data/file/60-zaverecna-zprava-fair_play.pdf?version=1391943957.

¹⁰⁷ To znamená, že je zaměřen na všechny oblasti života školy (čtyři klíčové oblasti, kterými se zabývá, jsou: prostředí, vztahy, kurikulum a extrakurikulární aktivity, řízení školy). Viz citát Martina Kúse zde: Školy přátelské k lidským právům [online]. [vid. 23. února 2015]. Amnesty International Česká Republika, nedatováno. Dostupné z: <http://www.amnesty.cz/vzdelavani/skoly-pratelske-k-lidskym-pravam>.

¹⁰⁸ Viz <http://www.amnesty.cz/z949/trinact-pripadu-bezpravi-a-tisice-hlasu-na-jejich-podporu>, <http://www.amnesty.cz/z734/studenti-opet-vyrazili-do-ulic-ceskych-mest-sbirali-podpisy-pro-nespravedlive-veznene>.

¹⁰⁹ ADRA ve svém pojetí vzdělávání odkazuje na tzv. Maastrichtskou deklaraci globálního vzdělávání.

¹¹⁰ Ministerstvo zahraničních věcí České republiky: *Národní strategie globálního vzdělávání pro období 2011–2015*. Dostupné z: http://www.mzv.cz/file/612334/Narodni_strategie_globalniho_rozvojoveho_vzdelavani_pro_obdobi_2011__2015.pdf.

¹¹¹ Viz <http://www.adra.cz/opravdovysvet/nabidka-pro-skoly/opravdove-partnerstvi>.

různé workshopy a projektové dny přímo pro studenty a školení pro pedagogy. Pro školy, resp. pedagogy a studenty, mohou být projekty neziskových organizací zdrojem cenných znalostí, často doplněných o konkrétní zkušenosti z praxe, nicméně, jak již bylo řečeno, nabídek je velké množství a těžko se v nich orientuje. Při průzkumu mezi 34 učiteli občanské výchovy v roce 2010 bylo zjištěno, že při výuce používají dohromady více než 124 odlišných výukových materiálů.¹¹² V záplavě celé řady dalších povinností a každodenní výuky se tak logicky pocit učitele daleko spíše blíží zahlcení než pocitu nedostatku konkrétních nabídek. Velkým problémem je tedy neexistující jednotná databáze, která by shromažďovala, třídila a zejména pak hodnotila kvalitu jednotlivých materiálů.¹¹³ Za nevýhodu vzdělávacích aktivit neziskových organizací lze považovat jejich financování, kdy po skončení příslušného grantu může dojít k ohrožení kontinuity projektu.¹¹⁴

4.4.3 PROGRAMY TYPU STREET LAW

Speciální druh programů na hranici mezi formálním a neformálním vzděláváním představují programy Street Law.¹¹⁵ Jedná se o programy zvyšování právní gramotnosti inspirované zkušenostmi ze Spojených států amerických, které se zejména během posledních pěti let dočkaly značného oživení i v ČR. Jejich jádrem je výuka základů práva, kterou pro studenty základních a zejména pak středních škol pořádají studenti právnických fakult pod vedením svých vyučujících. Důležitou dimenzí celého projektu je, že klade velký důraz na zvolené metody, pomocí kterých mají studenti právní základy svého oboru středoškolákům přibližovat: naprostá většina z nich jsou interaktivní, založené na aktivitě středoškolských studentů, protože program má nejen vzdělá-

¹¹² Analýzu vypracoval Výzkumný ústav pedagogický v Praze z pověření Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy za účelem zmapování současné nabídky materiálů používaných učiteli na základních školách a v odpovídajících ročních nižšího stupně víceletých gymnázií při výuce dějepisu a výchovy k občanství (občanské výchovy). Za „výukové materiály“ byly považovány materiály, na které se nevztahují podmínky pro udělování schvalovací doložky MŠMT. V souvislosti s tím byly tedy z dalšího procesu vyřazeny učebnice a učební texty, na které se vztahuje udělování schvalovací doložky. Za metodické materiály rovněž nebyly považovány „osobní“ přípravy učitelů, jejichž zařazení by v podstatě znemožnilo reálné provedení šetření z důvodu jeho takřka neomezeného rozsahu. Viz FRANC, Aleš – HESOVÁ, Alena: *Závěrečná zpráva za rok 2010 – Analýza materiálů pro výuku předmětů ze společenskovední oblasti (kromě učebnic)* [online]. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2010. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/file/id/338/>.

¹¹³ Dobrým nakročením tímto směrem je databáze Centra občanského vzdělávání, která je přehledná a obsahuje výukové materiály i plány hodin, nebo stránky nově vzniklé Asociace učitelů občanské výchovy a společenských věd www.obcankari.cz. Široké spektrum materiálů nabízí také portál RVP, jeho hlavním nedostatkem je ovšem značná nepřehlednost. Žádný z těchto portálů se nicméně soustavně nevěnuje hodnocení kvality materiálů – ani jeden např. nenabízí žebříček dostupných společenskovedních učebnic, ze kterých by si nový učitel OV/ZSV mohl vybrat.

¹¹⁴ Příkladem budiž výzva projektu Příběhy bezpráví organizace Člověk v tísni z prosince 2014, ve které i tak silná organizace, jako Člověk v tísni, musela žádat veřejnost o finanční prostředky, aby překlenula období po skončení podpory z evropského operačního fondu: viz http://www.lidovky.cz/pribehy-bezprav-i-zadaji-o-prispevky-evropske-penize-uz-nedostanou-1pf/-zpravy-domov.aspx?c=A141204_161750_In_domov_spa.

¹¹⁵ Street Law program je možné řadit i do formálního vzdělávání, pokud plně probíhá v rámci školní výuky. Současně ovšem může probíhat i na dobrovolnické bázi. Street Law programy popisujeme i proto, že s projektem mají někteří autoři osobní zkušenosti.

vat, ale také bavit.¹¹⁶ Funguje od roku 2009 na pražské právnické fakultě¹¹⁷ a od roku 2011 na právnické fakultě v Olomouci.¹¹⁸ Na brněnských právech probíhá program na studentské bázi, pod vedením členů studentského spolku ELSA.¹¹⁹

Pro naši analýzu je tento typ aktivit důležitý hlavně proto, že se jako jediný z uvedených zaměřuje přímo na zvyšování právní gramotnosti studentů. Má zároveň dvojitý efekt – zvyšuje znalosti a dovednosti nejen středoškolských studentů, ale i lektorů z řad vysokoškoláků. Ti se zároveň připravují na své budoucí působení, kdy budou muset být připraveni vysvětlit složité právní problémy i laikům.

4.4.4 OBECNĚ PROSPĚŠNÉ A OSVĚTOVÉ PROJEKTY TÝKAJÍCÍ SE PRÁVNÍ GRAMOTNOSTI

Dle našeho názoru lze do faktoru týkajícího se neformálního vzdělávání zařadit i jednorázové či dlouhodobé osvětové a obecně prospěšné projekty, byť *stricto sensu* do definice uvedené na začátku kapitoly nespádají. Jedná se například o nejrůznější internetové poradny,¹²⁰ ať už všeobecné nebo zaměřené na určité právní odvětví. Jako riziko u nich lze vnímat anonymitu odpovídajících a s tím spojené možnosti nesprávné rady od neodborníka. Toto riziko je samozřejmě menší u zavedených, známých poraden. Lepší verzi internetových poraden jsou poradny skutečné, například z Asociace občanských poraden.¹²¹ Speciálním příkladem je bezplatné právní poradenství poskytované Českou advokátní komorou. Zajímavou podkategorií jsou i spotřebitelské organizace zabývající se mimo jiné poradenstvím a právní podporou v oblasti ochrany spotřebitele.¹²² Zajímavým druhem právního poradenství jsou i právní kliniky fungující na právnických fakultách. Ty jsou buď aktivitami přímo univerzit,¹²³ nebo fakultních studentských spolků.¹²⁴

Stranou nelze ponechat ani kampaně a projekty mající za cíl aktivizaci a zvyšování občanské angažovanosti. Zapojení do těchto kampaní s sebou totiž často nese zvyšování kompetencí účastníků (typicky seznámení se s legislativním procesem díky podpisu petice proti novele zákona apod.). Některé neziskové organizace svou činností dávají lidem do rukou přímo právní nástroje.¹²⁵ Jiné organizace zase provádějí osvětovou činnost o rozličných právních tématech.¹²⁶

¹¹⁶ Více viz URBAN, Martin: *Efektivní strategie formování právního vědomí středoškolských studentů: případy z praxe*. Praha: Leges, 2013, s. 150 a násl.

¹¹⁷ Viz <http://streetlaw.eu/>.

¹¹⁸ Viz <http://lawforlife.upol.cz/klicove-aktivity-2/program-pravo-pro-kazy-den-street-law/>.

¹¹⁹ Viz <http://www.elsa.cz/brno/o-elsa/pravo-do-skol/>.

¹²⁰ Několik příkladů: [http://bezplatnapravniporadna.cz/online-zdarma/](http://bezplatnopravniporadna.cz/online-zdarma/), <http://mojepravniporadna.cz/>, <http://www.pravnik.cz/poradna/poradna.html>.

¹²¹ Viz http://www.obcanskeporadny.cz/component/option,com_poradny/Itemid,8/view,poradny/.

¹²² Např. <http://www.asociace-sos.cz/>, seznam zde: <http://www.mpo.cz/dokument5724.html>.

¹²³ Např. projekt Law for Life Právnické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci: <http://lawforlife.upol.cz/>.

¹²⁴ Např. projekt První Právní Pomoc spolku Juristé, který funguje při Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

¹²⁵ Např. projekt Občan 2.0 organizace Frank Bold: <http://frankbold.org/obcandvanula> nebo některé aktivity Ligy lidských práv: <http://llp.cz/>.

¹²⁶ Např. organizace Iuridicum Remedium, viz: <http://www.iure.org/>.

Slabinou řady těchto projektů z pohledu zvyšování právní gramotnosti je jejich krátkodobost, zaměření na úzkou problematiku a často i zaměření se na řešení specifického právního problému, ve kterém pak právo představuje jen nástroj k dosažení konkrétního cíle. Ty, které těmto nedostatkům odolávají, považujeme naopak pro účely právní gramotnosti za pozitivně působící.

4.5 MÉDIA A SOCIÁLNÍ SÍŤ

Sotva kdo dnes pochybuje o tom, že žijeme v době mediální. Výzkumy prozrazují, že sledování televize patří stabilně mezi oblíbené volnočasové aktivity. Třetina 15–30letých ji sleduje 1,5–2,5 hodiny denně. Dlouhodobě naopak klesá v této věkové kategorii čtenost tisku a poslechovost rozhlasu. Mladí lidé ve věku 15–24 let patří mezi nadprůměrné čtenáře knih i návštěvníky knihoven. V roce 2012 využívalo internet denně 77 % 16–24letých, přičemž počet každodenních uživatelů se neustále prudce zvyšuje. České děti ve věku 9–16 let patří podle mezinárodního srovnávacího výzkumu mezi nadprůměrné uživatele internetu, a to jak z hlediska frekvence, tak i znalostí. Jsou tedy více vystaveny rizikům, ale zároveň umějí lépe využívat i možnosti internetu.¹²⁷ Všechny tyto trendy budou přitom s největší pravděpodobností pokračovat, a tudíž se bude zvyšovat i vliv médií na mladé lidi.

Vliv médií na úroveň právní gramotnosti přitom rozhodně není jen negativní. Mnoho znalostí o fungování práva si mohou lidé odnést z filmů, seriálů nebo televizních či novinových reportáží.¹²⁸ Jejich největší potíž je ovšem v tom, že nevznikají primárně za účelem šíření širšího povědomí o právu, a jejich autoři nebývají právníky. Mnohdy proto obsahují faktické chyby nebo nepřesnosti.¹²⁹ Zejména komerční média jsou pak ovládána principem *infotainmentu*,¹³⁰ kdy výběr i způsob podání právních témat nepodléhá tolik kritériu přiměřenosti či informační přednosti, ale spíše schopnosti zaujmout či bavit. I když je tedy občasné počiny médií, a to i soukromých, třeba ocenit,¹³¹ celkově považujeme jejich vliv na stav právní gramotnosti mladých lidí za rozporuplný a zejména těžko ovlivnitelný.

4.6 ZÁVĚR

Jak jsme psali již v úvodu této části, jednotlivých faktorů působících na právní gramotnost mladých lidí existuje víc, výše popsané nicméně považujeme za nej-

¹²⁷ MAŘÍKOVÁ, Hana: *Zpráva o mládeži 2013 Základní informace o situaci mladých lidí v České republice* [online]. 2013, s. 10. Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/33231_1_1/.

¹²⁸ Z filmů uveďme například *Kauzu Králík* nebo inscenaci *Ex offa*, ze seriálů *Život a dobu soudce A. K.* či *Rozsudek*, z reportáží pak např. mnohé příspěvky z pořadu *168 hodin* nebo ze zpravodajství.

¹²⁹ Což se z výše uvedených týká především seriálu *Život a dobu soudce A. K.*

¹³⁰ Jedná se o slovo složené z anglických slov *information* a *entertainment* (tj. informace a zábava) a označuje takový způsob výběru a prezentování reality, který má vedle informací také dostatečným způsobem čtenáře, posluchače či diváka bavit.

¹³¹ Patří sem určitě např. i televizní či novinové seriály, které média chystala před vstupem nového občanského zákoníku v účinnost. Lidové noviny mívaly a dnes v redukované podobě opět mají přílohu *Právo a justice*, Ministerstvo spravedlnosti nechalo zhotovit osvětové animace osvětující průběh soudního procesu.

významnější. Při hledání způsobů, jak efektivně překonávat jednotlivé překážky a kam zejména v současnosti investovat energii, jsme nakonec identifikovali formální vzdělávání jako oblast, ve které přednostně stojí za to usilovat o změnu. Ze všech faktorů v rámci vzdělávacího systému, na které je možné působit, považujeme potom za nejperspektivnější investici do učitelů.

Co nás k tomuto závěru vede? Formálním vzděláváním projde každý mladý člověk, přes 90 % absolvuje i střední školu a stráví tedy ve škole minimálně 13 let. Stát má k dispozici rozsáhlou školskou síť a zaměstnává mnoho pedagogů, české školy jsou ještě v naprosté většině v rukou veřejné moci a i soukromé školy musí respektovat pravidla stanovená parlamentem a MŠMT. Na rozdíl od mediální scény, neformálního vzdělávání nebo rodinného prostředí tak v oblasti formálního vzdělávání má stát v rukou řadu prostředků, jak rozvoj právní gramotnosti podpořit. Dobrou školu pak podle nás nedělají tolik projektory, interaktivní tabule či skvělí ředitelé, ale především dobří učitelé, kteří sehrávají klíčovou roli ve vzdělávacím procesu. Samozřejmě, i ti potřebují dobré ředitele a materiální vybavení, ale pro zvyšování právní gramotnosti představují hlavní klíč ke změně učitelé, a to zejména učitelé OV a ZSV.¹³² V následující části zmapujeme překážky, se kterými se potýkají, a navrhneme jejich možná řešení.

5. UČITEL JAKO KLÍČ KE ZMĚNĚ

V předchozí části článku jsme popsali cíle, které si stát vytyčil v oblasti rozvoje právní gramotnosti v rámci vzdělávací soustavy. V této části si vybíráme učitele jako klíčový faktor, který může výsledky formálního vzdělávání zvyšující právní gramotnost na českých školách změnit, a popisujeme překážky, které tomu v současnosti brání.¹³³ Vycházíme přitom z tradičního a stále dominantního způsobu výuky, kdy většina školních hodin probíhá ve škole a je dělena na předměty.¹³⁴ Budeme se tedy věnovat především učitelům OV a ZSV, neboť právě v těchto předmětech bývají nejčastěji realizovány požadavky na právní gramotnost, které stanovují RVP.

5.1 PŘÍLIŠ ŠIROKÉ ROZKROČENÍ PŘEDMĚTU A NEDOSTATEČNÁ ČASOVÁ DOTACE

Základy práva jsou ve školách vyučovány v rámci předmětů občanská výchova (ZŠ) či základy společenských věd (SŠ a gymnázia).¹³⁵ Oproti jiným vyučova-

¹³² Dalším logickým krokem je podporovat také cílené občanské vzdělávání dospělých, jako je to běžné v západní Evropě, protože naprostá většina současných dospělých občanů, kteří rozhodují o směřování naší společnosti, prošla občanskou výchovou ještě v socialistickém školství.

¹³³ Důvody, proč volíme právě učitele, jsme uvedli v závěru předcházející části.

¹³⁴ Jsme si vědomi toho, že výuka probíhá i mimo školní lavice, a to i v oblasti zvyšování právní gramotnosti (exkurze na soudy a jiné právní instituce, simulované soudy atd.). Jedná se ale stále spíše o doplněk běžných školních hodin než hlavní aktivity.

¹³⁵ Ve svých školních vzdělávacích programech (ŠVP) si školy tyto předměty mohou nazvat jinak, případně je rozpusťují do jiných předmětů či odučit blokově, většinou ovšem školy vyučují výše zmíněné předměty. Terminologická poznámka: jsou-li v této části článku použity pojmy občanská výchova (OV) či základy společenských věd (ZSV), mají se na mysli školní předměty na základních školách (OV), středních ško-

ným předmětům, které jsou typicky jednooborové, v sobě OV a ZSV integrují velmi široké spektrum oborů, jejichž pojítkem je humanitní orientace. Vedle práva a státovědy se jedná o ekonomii, filosofii, religionistiku, politologii a mezinárodní vztahy, sociologii, psychologii, etiku a zpravidla i jim příbuzné obory, jako jsou kulturní a sociální antropologie a logika. V případě, že neexistuje samostatný předmět věnovaný mediální či finanční gramotnosti, bývají také tyto zařazeny do společenských věd, podobně jako výchova ke zdraví.¹³⁶ I když na konkrétní škole může být pro jeden, dva či dokonce tři z výše zmíněných oborů zaveden samostatný předmět, nic to nemění na základním předpokladu: učitel společenských věd by měl dobře ovládat nějakých sedm oborů, což je prakticky nemožné.

Jedná se nadto o obory, které se rychle vyvíjejí – mimo jiné proto, že se nezabývají tolik přírodou a jejími zákony, ale společností, jejichž vývoj se neustále zrychluje.¹³⁷ Příkladem překotně se vyvíjejícího oboru je například právo: pokud učitel získal své vzdělání řekněme v roce 2002, nesetkal se logicky nejen s předpisy vydanými po tomto datu (nový občanský zákoník, trestní zákoník či zákoník práce), ale velmi pravděpodobně ani s evropským právem, které zásadním způsobem ovlivňuje podobu českého právního řádu. Udržovat si přehled o všech významnějších změnách v právní úpravě činí značné problémy i samotným právníkům, natož pak učitelům, pro něž je právo jen jedním ze společenských věd řazených do ZSV.¹³⁸ Učitelé ZSV mívají navíc i druhý aprobovaný obor, který zpravidla také vyučují.

Mnoho učitelů ZSV se navíc nemůže dostatečně opřít ani o své vzdělání. Odhlédneme-li na tomto místě od úrovně pedagogických fakult, kterým se budeme samostatně věnovat v další části, řada učitelů společenských věd nestudovala všechny vědy řazené do ZSV. Mnozí absolvovali jen jeden či dva z těchto oborů (jedná se typicky o absolventy filosofických fakult). Nezanedbatelné procento učitelů OV či ZSV potom dokonce nemá žádnou aprobaci na učení společenských věd.¹³⁹

S tím souvisí i závažný problém nedostatečné časové dotace. Na OV či ZSV, které v sobě zahrnují několik oborů, je z hlediska učebních plánů pohlíženo jako na jakýkoliv jiný, byť jednooborový předmět, v důsledku čehož na jednotlivé obory vychází jen zlomek celkové časové dotace věnované jiným oborům vyučovaným v rámci samostatného předmětu.¹⁴⁰

---

lách a gymnáziích (ZSV) – ačkoli se tyto předměty mohou na různých školách jmenovat různě. Jsou-li použity jiné pojmy, např. *výchova k občanství, vzdělávání o právech, společenskovední vzdělávání* apod., myslí se tím dotyčný vzdělávací okruh/oblast/obor, nikoli konkrétní vyučovací předmět.

¹³⁶ *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2013. BALADA, J.: *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia: RVP G*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2007. RVP pro střední odborné vzdělávání (RVP SOV) na <http://www.nuov.cz/ramcove-vzdelavaci-programy>-

¹³⁷ Viz např. BECK, U.: *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011. Post, sv. 9.

¹³⁸ Složitost výuky základů práva pak zvyšuje i specifická terminologie.

¹³⁹ V roce 2002, kdy vyšel výzkum Mikrosonda, to bylo 20 % učitelů vyučujících OV či ZSV. Podobný počet potom vyučoval tento předmět nedobrovolně, z nichž polovina navíc na tento předmět nemá aprobaci. MIČIENKA, M.: *Mikrosonda občanský a společenskovední základ: závěrečná zpráva projektu*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 2002, s. 49.

¹⁴⁰ Viz např.: Školní vzdělávací program, Gymnázium, Brno, Křenová 26, dostupné online: <http://www.gymkren.cz/studium/studijni-program/>; ŠVP, Masarykova základní škola, Školní 416, Tanvald, dostupné online:

Na základních školách je občanské výchově spolu s dějepisem určena v RVP minimální časová dotace 11 hodin, která představuje týdenní časovou dotaci za celou dobu studia. V praxi bývá dějepisu věnováno 8 hodin (2 hodiny týdně), občanské výchově 3–4 hodiny (1 hodina týdně v průběhu tří nebo čtyř ročníků).¹⁴¹

Na gymnáziích je pro ZSV spolu s dějepisem a přírodovědnými předměty vyhrazena minimální časová dotace 36 hodin.¹⁴² To dává školám možnost se dle svého uvážení zaměřit – ať již na společenskovědní, či přírodovědné obory, na gymnáziích všeobecně zaměřených bývá ZSV typicky věnováno celkem 7–8 hodin, v průměru tedy 2 hodiny týdně každý ročník.¹⁴³

Na středních odborných školách a učilištích, kde je do ZSV řazen i dějepis,¹⁴⁴ je předmětu vyhrazena minimální dotace 3–5 hodin (zde záleží na oboru a délce studia, přičemž studium může být tříleté až pětileté).¹⁴⁵ V praxi bývá tedy předmětu vyhrazena pouhá 1 hodina týdně. I s přihlédnutím k tomu, že cíle stanovené v RVP pro střední odborné vzdělávání nejsou o mnoho méně ambiciózní, než cíle stanovené v RVP pro gymnázia, se jeví zejména zde časová dotace jako zcela nedostatečná. I na středních školách je totiž třeba probrat základní vymezení práva, základní lidská práva a základy stěžejních právních odvětví, a pokud je v rámci takto nízké časové dotace zahrnut i dějepis s kompletními světovými a českými dějinami nebo dějinami studovaného oboru, zbývá na právo skutečně málo prostoru.¹⁴⁶

Je tedy vcelku zřejmé, že na všech typech škol je uvedený počet vyučovacích hodin značně omezený, ne-li nedostatečný.¹⁴⁷ Při širokém oborovém rozkročení předmětu postačí takto nízká časová dotace často pouze k základnímu seznámení s právem, navíc logicky svádí učitele k používání zdánlivě nejrychlejší metody výuky, totiž výkladu, což mívá negativní dopad nejen na dlouhodobost osvojených

---

http://zs.mzsaoatanvald.cz/files/svp_uvod2010.pdf; ŠVP Kadeřník, SOU Kadeřnické, Karlínské náměstí 8, Praha 8, dostupné online: <http://souhair.cz/doc/svp-kadernik-2014.pdf>.

¹⁴¹ Zjištěno na základě studia ŠVP různých škol. Např.: ZŠ J. Valčíka, Ostrava – <https://app.box.com/s/pcbttfvbb8myeakla83/1/205365036/13011169913/1>, ZŠ Hartmanice – <http://www.zshartmanice.cz/svp07.html>, Gymnázium Turnov – <http://www.gytu.cz/postnuke/modules.php?op=modload&name=Sections&file=index&req=viewarticle&artid=43&page=1>, ZŠ Kuncova, Praha – <http://www.zskuncova.org/texty/start.htm>.

¹⁴² BALADA, J.: *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia: RVP G*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2007, s. 83.

¹⁴³ Zjištěno na základě studia ŠVP různých gymnázií. Např.: Wichterlovo gymnázium, Ostrava – Poruba; Gymnázium Strakonice – http://www.gymstr.cz/sites/default/files/file/svp/4_lete/1_SVP_G_STR.pdf; Gymnázium Jiřího Wolker, Prostějov – <http://p4let.gjwprostojov.cz/ucebni-plan.htm>.

¹⁴⁴ Dějepis řadí do ZSV RVP pro střední odborné školství. Na některých školách a oborech se dějepis nicméně vyučuje zvlášť.

¹⁴⁵ Viz např. RVP pro obor výrobce potravin, RVP pro obor mechanik elektrotechnik, RVP pro obor veřejnosprávní činnost.

¹⁴⁶ To si uvědomuje i stát, podle jehož Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2020 je posilování předmětů společného základu na středních školách, mezi něž ZSV patří, na úkor předmětů odborných, jedním z klíčových prostředků, jak docílit snížení nerovnosti ve vzdělávání.

¹⁴⁷ To si zjevně uvědomují i mnozí ředitelé, kteří vypisují vedle předmětu ZSV současně i výběrové semináře, v rámci kterých se zejména ti studenti, kteří se orientují na humanitní předměty, věnují právu soustavněji a v průběhu celého roku.

znalostí, dovedností a postojů, ale i na motivaci studentů a koneckonců i samotných učitelů.¹⁴⁸

Celkově nedobrou situaci podtrhuje i počet žáků ve třídách: zatímco na jazyky, biologii, chemii a někdy i český jazyk či matematiku jsou žáci (alespoň na některé hodiny) děleni na poloviny, společenské vědy se zpravidla učí v celé třídě, což (v kombinaci s chronickým nedostatkem času) více než svádí k frontálním metodám výuky.

Možnosti, jak s těmito negativními jevy bojovat, se nabízejí minimálně dvojí:

a) Zredukovat obsah předmětu jen na to nejdůležitější (tj. zejména dovednosti a postoje na úkor konkrétních znalostí) a dát učitelům víc svobody v dosahování těchto cílů. Učitelé by pak mohli jít v tématech, kterým nejlépe rozumí, do větší hloubky a vyhnout se těm, kde jsou takřkajíc jen „kapitolu před žáky“ a do hodin je zařazují jen proto, aby uspokojili požadavky RVP. Otevře se tím také prostor pro bohatší spektrum používaných metod výuky, a to hned ze dvou důvodů: jednak časového (alternativní metody jsou zpravidla náročnější než tradiční výklad), jednak proto, že dovednosti a postoje je značně obtížné (ne-li nemožné) předávat pomocí výkladu. Tento přístup, jakkoli nepochybně v praxi již „na divoko“ realizovaný,¹⁴⁹ je za stávajícího právního stavu v rozporu se zákonem. Povinností škol je totiž naplnit závazný vzdělávací obsah definovaný v RVP.¹⁵⁰ Toto řešení také otevírá debatu o nepostradatelném minimu dovedností, postojů a znalostí, bez kterých by žádný z žáků či studentů neměl opustit příslušnou úroveň vzdělávací soustavy. Nemáme prostor zde toto minimum definovat, omezíme se proto alespoň na základní východisko: muselo by být o poznání méně ambiciózní než to, které požadují současné RVP, a založené víc na dovednostech a postojích než znalostech.

b) Vyčlenit některé společenskovední obory do samostatných předmětů s vlastní časovou dotací. Může-li být oddělena biologie, chemie a fyzika, není důvod, proč nechat samostatný prostor např. právně-politologickému minimu (právo, politologie, mezinárodní vztahy) a ekonomickému minimu (ekonomie ve spojení s finanční gramotností). S tím souvisí i otázka vyučujících: učitelé by se mohli lépe specializovat jen na některé společenskovední obory¹⁵¹ a ředitelé snáze najímat externí odborníky

¹⁴⁸ Nízká časová dotace je na školách problémem i podle 20 % učitelů oslovených v šetření Občankáři.cz přičemž podíl učitelů středních odborných škol a učilišť mezi oslovenými učiteli činil cca 30 %. Nevíme ovšem, nakolik považují nízkou časovou dotaci za problém právě učitelé ve středním odborném vzdělávání, a nakolik ji za problém považují učitelé na jiných typech škol. Viz ŘEZÁČ, Michal – VODIČKOVÁ, Tereza: Co potřebují občankáři? Výsledky dotazníkového šetření. In: *Co potřebují občankáři?* [online]. 12. březen 2014. Dostupné z: <http://digifolio.rvp.cz/artefact/file/download.php?file=65269&view=9146>.

¹⁴⁹ Spolehlivá (neřkuli oficiální) data o tom, kolik učitelů takto k výuce OV nebo ZSV přistupuje, pochopitelně nejsou k dispozici. Tvzení, že už v současnosti někteří učitelé k výuce takto přistupují, opíráme nicméně o rozhovory, které jsme na různých úrovních s učiteli vedli. Rozpor mezi požadavky kurikula a výukou probíhající ve třídách mnohdy neodhalí ani zápisy v třídních knihách či výkazech práce, neboť ty mohou učitelé vést v souladu se ŠVP a RVP bez přímé vazby na to, co se skutečně děje ve třídě.

¹⁵⁰ BALADA, Jan: *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia: RVP G*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2007, s. 12. *Očekávané výstupy formulované v RVP G jsou pro tvorbu ŠVP závazné. Stejně jako očekávané výstupy je i učivo vymezené v RVP G pro ŠVP závazné a je chápáno jako prostředek k dosažení stanovených očekávaných výstupů.*

¹⁵¹ Např. Gymnázium Arabská, Praha, <http://vyuka.gyarab.cz/kvoo/zsv/>, Gymnázium Jana Keplera, Praha. <https://sites.google.com/a/gjk.cz/svp/5-osnovy/osnovy-4leteho-gymnazia/humanitni-studia>.

na daný obor (tj. právníka na právo, ekonoma na ekonomii atd.).¹⁵² To ostatně již dnes umožňují RVP, zapojení odborníků ovšem není bez rizika. Odborníci rozumí svému oboru, ale mnohdy jim chybí dostatečné didaktické dovednosti. Angažování odborníků navíc ztížilo nové znění zákona o pedagogických pracovnících účinné od 1. ledna 2015, které nově u všech učitelů vyžaduje pedagogické vzdělání, s výjimkou uznávaných odborníků v oboru, jejichž úvazek na škole nepřesahuje polovinu stanovené týdenní pracovní doby.¹⁵³

c) Výrazně zvýšit časovou dotaci současných předmětů OV a ZSV – a to s argumentem, že studenti nakonec pro pochopení světa, ve kterém žijí, a aktivního zapojení se do něj potřebují daleko víc rozumět právním, ekonomickým, sociálním a psychologickým souvislostem současného dění, než např. chemickým procesům a fyzikálním jevům.¹⁵⁴

Závěrem této části bychom ještě zdůraznili, že spojení většiny společenskovědních oborů¹⁵⁵ v jeden předmět nemusí být nutně pouze negativní. Často se volá po tom, aby na sebe vyučování navazovalo, aby se poznatky nevytrhávaly z kontextu, aby škola svým žákům zprostředkovala vědění jako celek, nikoliv jako izolované kusy, které spolu nijak zvlášť nesouvisí (k čemuž vede tradiční rozdělení vědění do předmětů). Tomu nicméně zásadním způsobem brání výše popsané jevy.

5.2 PEDAGOGICKÉ FAKULTY

Přípravu budoucích učitelů OV a ZSV zajišťují většinou pedagogické fakulty vysokých škol. Podle průzkumu Mikrosonda 2002 počet učitelů ZSV, kteří vystudovali společenskou vědu na některé z pedagogických fakult, tvoří 47 %.¹⁵⁶ Studium je dvouoborové, bakalářské (3 roky) a následně navazující magisterské (2 roky).¹⁵⁷ Mělo by budoucí učitele plně připravit na výkon jejich povolání, ovšem ne vždy je tohoto žádoucího výsledku docíleno. Toho si je zřejmě vědoma i vláda ČR, když si modernizaci počátečního vzdělávání učitelů, a to zejména v návaznosti na cíle kurtikulární reformy, vytkla jako svou prioritu v rámci Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2020.¹⁵⁸

Na výuku právní gramotnosti mají bezprostřední dopad zejména následující oblasti.

¹⁵² Tento postup je samozřejmě možný (a mnohdy i aplikovaný) i za současného stavu. Např. PORG Libeň, Praha, <http://www.porg.cz/ucebni-plan/hlavni-clanky/ucebni-plan-liben>.

¹⁵³ Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících. Dostupný online: <http://www.msmt.cz/dokumenty/aktualni-zneni-zakona-o-pedagogickych-pracovnicich-k-1-lednu>.

¹⁵⁴ Nechceme tím samozřejmě říct, že tyto předměty vůbec nemají být vyučovány. Jen poukážeme na „předmětovou nespravedlnost“ s ohledem na to, které předměty jsou pro budoucí absolventy potřebnější.

¹⁵⁵ Samostatně na základních školách, gymnáziích a některých středních odborných školách zpravidla zůstává např. dějepis.

¹⁵⁶ MIČIENKA, Marek: *Mikrosonda občanský a společenskovědní základ: závěrečná zpráva projektu*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 2002, s. 49.

¹⁵⁷ Např. Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity: <http://www.pf.jcu.cz/education/programmes/>.

¹⁵⁸ *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nedatováno, s. 27. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf.

5.2.1 OBSAH VÝUKY NA PEDAGOGICKÝCH FAKULTÁCH NEODPOVÍDÁ OBSAHU PŘEDMĚTU DLE RVP

Ze studijních plánů oborů, jež mají připravovat budoucí učitele OV a ZSV na jednotlivých pedagogických fakultách,¹⁵⁹ vyplývá, že obsah výuky učitelů po stránce odborné přípravy obecně neodpovídá tomu, jak je tato vzdělávací oblast chápána v RVP. Zatímco některým oborům je na pedagogických fakultách věnováno násobně více času, než jaký význam jim v poměru k ostatním přikládá RVP, jiné obory, v RVP vnímané jako důležité, jsou v přípravě budoucích učitelů upozaděny. Situace je na každé pedagogické fakultě odlišná, obecně lze však na základě prostudování řady studijních plánů říci, že je to právě právo a nauka o státu, které patří mezi ty obory, jimž studijní programy učitelství ZSV přikládají menší váhu, než jaká jim je přikládána v RVP.¹⁶⁰

5.2.2 NEDOSTATEČNÁ DIDAKTICKÁ PŘÍPRAVA

Pokud má něco patřit k výsadě pedagogických fakult, tak to není schopnost naučit obsah jednotlivých společenských věd (tomu se s výrazně lepšími předpoklady věnují jiné fakulty), ale učitelské řemeslo, tj. pedagogicko-didaktické schopnosti. Opakovaně se ovšem ukazuje, že v této výsadní roli pedagogické fakulty nedostávají. Podle průzkumu společnosti Factum Invenio z roku 2009 si 46 % učitelů myslí, že nedostat-

¹⁵⁹ Viz např.: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, obor Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání (bc.): http://is.muni.cz/do/ped/stud/studk/2014_2015/47217948/BSPE_ZSV3S_P_2011.html, obor Učitelství občanské výchovy pro ZŠ (nmgr.): http://is.muni.cz/do/ped/stud/studk/2014_2015/47217948/NZS_OV2_P_2011.html;

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, obor Učitelství ZSV pro SŠ (nmgr.), <http://www.phil.muni.cz/wkfi/home/studium/obory/magisterske/navazujici-prezencni-magisterske-studium-ucitelstvi-zakladu-spolecenskych-ved-pro-stredni-skoly/>;

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, obor Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání (bc.), <http://userweb.pedf.cuni.cz/kch/karolinka/2014/OB2SV10.html>, Učitelství vvp pro ZŠ a SŠ – základy společenských věd (nmgr.), <http://userweb.pedf.cuni.cz/kch/karolinka/2014/ON2SV09.html>;

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, obor Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání, (bc.), obor Učitelství ZSV pro střední školy <http://ksv.upol.cz/?page=studium>;

Pedagogická fakulta Univerzity J.E. Purkyně v Ústí nad Labem, obor Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání (bc.): <http://tom.ujep.cz:8180/plan/7567?lang=cs>, obor Učitelství společenských věd pro střední školy (nmgr.): <http://tom.ujep.cz:8180/plan/7574?lang=cs>, obor Občanská výchova pro 2. stupeň základních škol: <http://tom.ujep.cz:8180/plan/7572?lang=cs>.

¹⁶⁰ Např. student *učitelství ZSV pro SŠ* na Pedagogické (Bc.) a Filozofické (Mgr.) fakultě Masarykovy univerzity musí za celou dobu studia povinně absolvovat jediný semestr práva (resp. *základů státovědy*) oproti celkem 12 semestrům filosofie a jí příbuzných oborů. A to ačkoliv v RVP pro střední a gymnaziální vzdělávání je právo věnována cca 1/5 společenskovědního vzdělávání (spolu se státovědou cca 1/4), což je přibližně stejně jako filosofii a religionistice dohromady (soudíme dle množství učiva, konkrétní čas věnovaný jednotlivým oborům již záleží na ŠVP). Na jiných pedagogických fakultách stav tak povážlivý není (např. na PedF Univerzity Karlovy jsou každému oboru věnovány shodně dva semestry), na jiných se jeví jako ještě horší (např. Pedagogická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem), nicméně ve srovnání s důležitostí přikládanou právu a státovědě v RVP je prostor věnovaný těmto oborům na všech pedagogických fakultách, jejichž studijní plány pro obor učitelství ZSV jsme studovali, poměrně nižší, než prostor věnovaný oborům jiným.

kem pedagogického vzdělávání je nedostatečná praxe na školách.¹⁶¹ Tomu odpovídá i výsledek dotazníkového šetření uspořádaného Asociací učitelů občanské výchovy a společenských věd, kdy podle 61 % z oslovených učitelů je studium na pedagogické fakultě připravilo na praxi maximálně z 50 %.¹⁶² Podle studie společnosti McKinsey se praktické výuce věnuje pouze 4 % studijního programu na pedagogických fakultách, zatímco v nejlepších výchovně-vzdělávacích systémech je to 20–40 %.¹⁶³ S tímto závěrem souhlasí i Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2020, která taktéž uvádí rozsah praxe o velikosti 4 % a upozorňuje, že je nutné ji posílit. Stát si klade za cíl mj. „výrazně zvýšit podíl a kvalitu reflektované praktické přípravy studentů jako nedílné součásti studijních programů připravujících učitele,“ a „zintenzivnit spolupráci mezi fakultami připravujícími učitele a školami, v nichž studenti vykonávají své praxe nebo do nichž jako absolventi učitelských oborů po absolvování nastupují.“¹⁶⁴

Z pohledu zvyšování právní gramotnosti je pak významné také to, jakými metodami je právo vyučováno – a to na pedagogických fakultách i následně středních školách, v případě právníků-odborníků ve výuce pak i na fakultách právnických.¹⁶⁵ Jedná se přitom o spojitě nádoby: jakkoli nepochybně existují výjimky, většina budoucích učitelů ZSV bude právo vyučovat tak, jak je to naučí pedagogická fakulta, případně budou vycházet z toho, jak sami zažili výuku ZSV na své střední škole. Jakkoli na fakultách pedagogických i právnických existuje značná setrvačnost ve způsobech výuky a alternativní způsoby výuky na ně pronikají jen postupně, není možné nevidět, že se způsoby výuky práva pomalu, ale jistě mění. Oproti tradičnímu výkladu, který – občas doplněný o jednoduché příklady – výuce v zásadě dominoval, prosazují se stále častěji i nové metody výuky či nová pojetí výuky. Jedná se o obecné metody výuky jako např. brainstorming, hraní rolí či projektovou výuku, ale i metody typické pro výuku práva, jako je např. práce s právními případy či organizování simulovaných soudních jednání.¹⁶⁶

Inspiraci pro výuku práva můžeme čerpat i ze způsobů, jakými je právo vyučováno na právnických fakultách.¹⁶⁷ Obecně bychom ho mohli shrnout do pohybu od primárního důrazu na právní znalosti (konkrétních právních ustanovení či celých zákonů) k většímu důrazu na právní dovednosti (schopnost vyhledat právní ustanovení či vyrobit

¹⁶¹ *Analýza předpokladů a vzdělávacích potřeb pedagogických pracovníků pro zkvalitňování jejich práce. Učitelé ZŠ a SŠ* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR, 2009. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/VKav_200/Analýza_191109/ZZ_ucitele_final.pdf.

¹⁶² ŘEZÁČ, Michal – VODIČKOVÁ, Tereza: Co potřebují občankáři? Výsledky dotazníkového šetření. In: *Co potřebují občankáři?* [online]. 12. březen 2014. Dostupné z: <http://digifolio.rvp.cz/artefact/file/download.php?file=65269&view=9146>.

¹⁶³ MCKINSEY & COMPANY. *Klesající výsledky českého základního a středního školství: fakta a řešení* [online]. Praha: McKinsey & Company, 2010, s. 18. Dostupné z: <http://www.aktivniskoly.cz/news/Kinsey%20-%20Edu%20report.pdf>.

¹⁶⁴ *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nedatováno, s. 27. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf.

¹⁶⁵ Způsob výuky práva ovlivňuje zajisté také autory učebnic, kterými v řadě případů jsou absolventi právnických fakult.

¹⁶⁶ Blíže viz URBAN, Michal: *Efektivní strategie formování právního vědomí středoškolských studentů: případy z praxe*. Praha: Leges, 2013, zejm. s. 121–135.

¹⁶⁷ Již jsme zmiňovali, že někteří právníci sami právo na středních školách vyučují, jiní zase píšou učebnice práva. V neposlední řadě pak řada učitelů práva na pedagogických fakultách budou právníci, mnohdy bez formálního pedagogického vzdělání, což jen podtrhuje důležitost metodologického zpracování práva již na právnických fakultách.

komplexní řešerši, schopnost sepsat či náležitě interpretovat právní text, vyřešit právní problém, vystupovat na veřejnosti, schopnost komunikace) a právní hodnoty (profesní kompetentnost, neustálé sebevzdělávání, hodnoty profesní etiky a profesní zodpovědnosti, cit pro spravedlnost).¹⁶⁸ Specifickým způsobem, jak právní znalosti, dovednosti i hodnoty rozvíjet, jsou tzv. právní kliniky, tj. interaktivní, na praxi zaměřené metody výuky práva, v rámci kterých studenti práv řeší právní případy, a to buď bez kontaktu s reálným klientem (např. v rámci simulací), nebo pro konkrétního klienta (typicky nemajetné klienty). Specifickou podobou právních klinik jsou programy Street Law¹⁶⁹ či stáže v právních institucích (např. soudy, státní zastupitelství či správní úřady).¹⁷⁰

5.2.3 UČITELSTVÍ NEDOKÁŽE PŘITÁHNOUT NEJLEPŠÍ STUDENTY

Podle údajů společnosti Scio se na pedagogické fakulty hlásí především podprůměrní studenti.¹⁷¹ Na základě výsledků projektů Vektor a NSZ zjistila společnost Scio v roce 2011, že zájemci o pedagogické obory vysokých škol mají ve srovnání se zájemci o jiné obory nejnižší studijní předpoklady vůbec (nejlepší výsledky měli žáci se zájmem o matematicko-fyzikální obory). Dále společnost Scio zjistila, že z žáků, kteří v 1. ročníku středních škol projevují největší zájem o pedagogické obory VŠ studia, jich u této volby zůstane jen 38 %. Jsou to přitom v průměru žáci s nejnižšími studijními předpoklady ze všech původních zájemců o pedagogické obory. 14 % původních zájemců se rozhodne dát přednost společenskovědním oborům, 10 % oborům jazykovým. Uchazeči s nejlepšími studijními předpoklady mění svoji volbu na matematicko-fyzikální a přírodovědné obory.¹⁷²

Příčinu můžeme hledat zejména ve špatném platovém ohodnocení (viz dále) a nekvalitní výuce na pedagogických fakultách (včetně výše uvedeného nedostatečného zaměření na praxi). Úspěšné vzdělávací systémy (např. Finsko, kanadské Ontario či Singapur) přitom dokazují, že „společným jmenovatelem úspěchu vzdělávacího systému jsou pedagogové rekrutující se z nejlepších absolventů středních škol“, jak uvádí Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2020. „Důraz proto musí být kladen také na kvalitu uchazečů o pedagogické vzdělání“, v důsledku čehož si stát klade za úkol „zvyšovat atraktivitu profese učitele a studijních programů připravujících učitele pro nejnadanější uchazeče o studium.“¹⁷³

¹⁶⁸ KRISTKOVÁ, Veronika: Je potřebná větší orientace právníckého vzdělávání na praxi? a URBAN, Michal: Street Law aneb právo pro každý den. In: KUKLÍK, Jan – PITHART, Petr (ed.): *Reforma právníckého vzdělávání na prahu 21. století*. Praha: Auditorium, 2009, s. 32–33.

¹⁶⁹ URBAN, Michal: Street Law aneb právo pro každý den. In: KUKLÍK, Jan a kol. *Reforma právníckého vzdělávání na prahu 21. století*, s. 62–73.

¹⁷⁰ KUKLÍK, Jan: Místo studentských stáží v novém studijním programu Právo a právní věda na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. In: KUKLÍK, Jan a kol. *Reforma právníckého vzdělávání na prahu 21. století*, s. 101–111.

¹⁷¹ MCKINSEY & COMPANY: *Klesající výsledky českého základního a středního školství: fakta a řešení* [online]. Praha: McKinsey & Company, 2010, s. 18. Dostupné z: <http://www.aktivniskoly.cz/news/Kinsey%20-%20Edu%20report.pdf>.

¹⁷² *Motivace, priority a kvalita uchazečů o VŠ studium* [online]. B.m.: Scio, 2012. Dostupné z: https://www.scio.cz/download/analyzy/souhrn_poznatku_Vektor_uchazecci.pdf.

¹⁷³ *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nedatováno, s. 27. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf.

5.3 NÍZKÁ PLATOVÁ ATRAKTIVITA PROFESE UČITELE

Průměrná měsíční mzda zaměstnanců ve školství činila v roce 2013 podle údajů MŠMT 24 643 Kč, průměrný měsíční plat pedagogických pracovníků v regionálním školství bez vedoucích pracovníků činil 24 509 Kč. Průměrná hrubá měsíční mzda v ČR dosáhla v roce 2013 podle údajů ČSÚ 25 128 Kč, z toho v nepodnikatelské sféře 25 251 Kč. Porovnááme-li průměrnou měsíční mzdu/plat ve školství s průměrnou mzdou všech zaměstnanců v celé ČR, pak průměrná měsíční mzda/plat zaměstnanců regionálního školství za 1.–4. čtvrtletí 2013 činí pouze 90,3 % celorepublikového průměru. V případě učitelů regionálního školství se jednalo o 106,2 % celorepublikového průměru, učitelů základních škol 108,9 % a učitelů středních škol včetně vyšších odborných škol a konzervatoří 111,5 %.¹⁷⁴

Připomeňme ovšem, že učitelé jsou v naprosté většině vysokoškolsky vzdělaní lidé. Průměrná hrubá měsíční mzda vysokoškolsky vzdělaných osob činila podle údajů ČSÚ v roce 2013 43 515 Kč (medián mezd, jako údaj přesněji vypovídající o běžných mzdách v ČR, dosáhl u vysokoškolsky vzdělaných osob 33 408 Kč).¹⁷⁵ Byl-li průměrný plat pedagogického pracovníka 24 509 Kč (medián se v této oblasti pohybuje na přibližně stejných hodnotách, jako průměrný plat¹⁷⁶), nachází se učitelé mezi vysokoškolsky vzdělanými lidmi hluboko pod průměrem i mediánem.

Nedá se přitom říct, že by práce učitele byla v porovnání s kancelářskou prací ve státních i soukromých institucích zřetelně méně náročná. I co do prestiže povolání zaujímají učitelé ve společnosti poměrně dobré postavení. Podle dat CVVM z června 2013 obsadili učitelé na základních školách 5. místo z 26 nabízených profesí, učitel na vysoké škole dokonce místo 4. (pozice středoškolského učitele nabídnuta nebyla).¹⁷⁷

Podprůměrně platové ohodnocení má přitom dalekosáhlé důsledky. Nadaní studenti při rozhodování o svém zaměření zvolí raději jiný, platově perspektivnější obor,¹⁷⁸ schopní absolventi pedagogických fakult dají před pedagogickou kariérou přednost uplatnění v soukromé sféře a učitele samotné nemusí plat dostatečně motivovat k dalšímu vzdělávání a nejkvalitnějšímu možnému výkonu své profese.

Nízké platy českých učitelů souvisí s obecně nízkými výdaji státu na vzdělávání. Podle údajů Eurostatu z roku 2011, kdy se tato statistika naposledy sledovala, vydávala Česká republika na vzdělávání 4,89 % HDP, což bylo mírně pod průměrem EU, jenž činil 5,34 % HDP, a hluboko pod hodnotou, kterou na vzdělávání vydávaly systémy, jenž se

¹⁷⁴ MŠMT: *Zaměstnanci a mzdové prostředky za 1.–4. čtvrtletí 2013*. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/33807>.

¹⁷⁵ ČSÚ: *Podíly zaměstnanců, placený čas a hrubé měsíční mzdy podle vzdělání a pohlaví za rok 2013*. Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/t/E50025075D/\\$File/11002614A4.pdf](http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/t/E50025075D/$File/11002614A4.pdf).

¹⁷⁶ ČSÚ: *Počty zaměstnanců, placený čas a hrubé měsíční mzdy v jednotlivých zaměstnáních za rok 2013*. Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/t/E500250752/\\$File/11002614A22.pdf](http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/t/E500250752/$File/11002614A22.pdf).

¹⁷⁷ TUČEK, Milan: *Prestiž povolání – červen 2013* [online]. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, 2013. Dostupné z: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a7054/f3/eu130903.pdf.

¹⁷⁸ Zisk žádoucí pracovní pozice je společně s touhou vzdělávat a zdokonalovat se a snahy získat titul jedna ze tří dominantních motivací pro studium vysoké školy. *Motivace, priority a kvalita uchazečů o VŠ studium* [online]. B.m.: Scio, 2012, s. 15. Dostupné z: https://www.scio.cz/download/analyzy/souhrn_poznatku_Vektor_uchazeci.pdf.

dle společnosti McKinsey¹⁷⁹ řadí mezi nejlepší na světě (Nizozemí – 5,77 % HDP, Belgie – 6,18 % HDP).¹⁸⁰ Jelikož od roku 2011 veřejné výdaje na vzdělávání dále klesaly,¹⁸¹ lze očekávat, že letos by Česká republika v mezinárodním srovnání dopadla ještě hůře.

Dokladem o tom, že si dlouhodobě špatného platového ohodnocení českých učitelů je vědom i český stát, je již zmiňovaná Strategie vzdělávací politiky do roku 2020. Zavázal se v ní „v závislosti na ekonomickém vývoji usilovat o posilování finančních prostředků na mzdy pedagogických i nepedagogických pracovníků ve školství“.¹⁸²

5.4 NEDOSTATEČNÁ PRESTIŽ OBORU

Podle učitelů oslovených v dotazníkovém šetření Asociace učitelů OV a ZSV je vůbec největším problémem nedostatečná prestiž jejich oboru. OV/ZSV jsou ze strany vedení škol, kolegů i rodičů často vnímány jako předměty nedůležité, doplňkové či dokonce podřadné, každopádně takové, které nepředstavují významnou součást vzdělávacího procesu. Z pohledu rozvíjení právní gramotnosti se ovšem naopak jedná o předmět naprosto klíčový.

Malá prestiž „občanky“ a „občankářů“ ale má i své závažné důsledky. Předně svádí ředitelé k tomu, aby OV či ZSV přidělovali i učitelům, kteří nemají na jejich výuku aprobaci (tj. typicky jim „dorovnali“ úvazek – OV tedy v praxi může učit i učitel tělocviku, což by se u matematiky či fyziky s největší pravděpodobností nestalo). To potvrzuje např. výzkum Mikrosonda.

ICCS zase upozorňuje na odlišné vnímání cílů OV mezi řediteli (preferují znalosti) a samotnými učiteli (v porovnání s řediteli kladou o něco menší důraz na znalosti a naopak větší důraz než ředitelé kladou na rozvoj schopností a dovedností žáků řešit konflikty a na rozvoj účinných strategií boje proti rasismu a xenofobii, tj. na dovednosti).¹⁸³ To má i pochopitelné důsledky co do časové dotace jednotlivým předmětům: pokud ředitelé nejsou přesvědčeni o jejím významu, hodiny nad povinné minimum vyplývající z RVP budou mít logicky tendenci věnovat jiným předmětům.

5.5 CHYBĚJÍCÍ MOTIVACE A PROSTŘEDKY K DALŠÍMU VZDĚLÁVÁNÍ UČITELŮ

Učí-li učitelé ZSV mnoho společenských oborů, na které je nedostatečně připraven předchozí studium, nemohou svoji práci dobře vykonávat bez důkladného dal-

¹⁷⁹ McCKINSEY & COMPANY: *Klesající výsledky českého základního a středního školství: fakta a řešení* [online]. Praha: McKinsey & Company, 2010, s. 9. Dostupné z: <http://www.aktivniskoly.cz/news/Kinsey%20-%20Edu%20report.pdf>.

¹⁸⁰ Eurostat: Expenditure on education as % of GDP or public expenditure. Dostupné online: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_figdp&lang=en.

¹⁸¹ K tomu viz Statistické ročenky České republiky za léta 2011 a 2013, vydávané Českým statistickým úřadem, podle nichž byly roku 2013 veřejné výdaje na vzdělávání o 4 % nižší, než v roce 2011. Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/9A002AD8CD/\\$File/0001122336.xls](http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/9A002AD8CD/$File/0001122336.xls) (2011) a [http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/t/7900292735/\\$File/320198142339.xlsx](http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/t/7900292735/$File/320198142339.xlsx) (2013).

¹⁸² *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nedatováno, s. 27. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf.

¹⁸³ SOUKUP, Petr: *Národní zpráva z Mezinárodní studie občanské výchovy* [online]. B.m.: Ústav pro informace ve vzdělávání, 2010, s. 121. Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/12361_1_1/.

šího vzdělávání. Existují v zásadě dvě možnosti: buď bude stát prostřednictvím MŠMT, spolupracujících institucí a škol další vzdělávání učitelům zajišťovat, nebo bude probíhat primárně samostudiem (které pochopitelně nevyklučuje účast na nejruznějších kurzech, které si učitel vyhledá). Klíčovým předpokladem pro kvalitní další vzdělání je ovšem předpoklad, že se musí reálně odehrávat v pracovní době, tj. nikoli na okraji všech učitelových povinností a odučení plného učitelského úvazku, který představuje podle nařízení vlády č. 75/2005 Sb. 21 hodin přímé vyučovací činnosti pro středoškolské učitele a 22 pro učitele na základní škole.¹⁸⁴

Realita je bohužel taková, že naprostá většina škol volí nešťastný kompromis mezi oběma řešeními. Další vzdělávání je primárně povinnost každého učitele, ale až po odpracování svých školních povinností. Podle analýzy společnosti McKinsey je na pouhých 5–10 % školách školení učitelů proaktivně řízeno a učitelé jsou vedeni, v ostatních případech (85 % škol) mají učitelé k dispozici „oficiální školení dle aktuálních potřeb“.¹⁸⁵ Jejich reálné využívání ironicky komentuje i samotná zpráva McKinsey: „Rozhodně však stojí za povšimnutí, že 67 % učitelů shledává příležitosti ke školení jako uspokojivé, i když pouze 20–35 % učitelů se v posledních dvou letech nějakého školení zúčastnilo. V zemích EU je to v průměru 40–60 %.“¹⁸⁶ Obrázek dokresluje i studie ICCS, podle které je Česká republika jednou z mála zkoumaných zemí, která nemá propracovaný systém dalšího vzdělávání učitelů.¹⁸⁷

Pohledem právních předpisů není pravda, že se učitelé nemají povinnost vzdělávat. Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících jim předpisuje po dobu výkonu své pedagogické činnosti povinnost dalšího vzdělávání, kterým si „obnovují, udržují a doplňují kvalifikaci“ (§ 24 odst. 1). Ukládá dokonce řediteli školy povinnost „organizovat další vzdělávání pedagogických pracovníků podle plánu dalšího vzdělávání, který stanoví po předchozím projednání s příslušným odborovým orgánem“, přičemž má při stanovení plánu dalšího vzdělávání přihlížet ke studijním zájmům pedagogického pracovníka, potřebám a rozpočtu školy (§ 24 odst. 3). Další vzdělávání pedagogických pracovníků se podle zákona uskutečňuje buď samostudiem, nebo na vysokých školách, v zařízeních pro další vzdělávání pedagogických pracovníků a v jiných vzdělávacích institucích na základě akreditace udělené MŠMT (§ 24 odst. 4). Je ovšem v pravomoci ředitele, zda daného učitele na vybrané školení pustí, v praxi potom v řadě případů učitelé svá školení napracovávají (tj. suplují v jiných dnech), případně jsou nuceni si školení platit ze svého.

Důležitým ustanovením je pak § 24 odst. 7, který na samostudium pedagogickým pracovníkům přiznává volno v rozsahu 12 pracovních dnů ve školním roce, nebrání-li

¹⁸⁴ Příloha nařízení vlády č. 75/2005 Sb. o stanovení rozsahu přímé vyučovací, přímé výchovné, přímé speciálně pedagogické a přímé pedagogicko-psychologické činnosti pedagogických pracovníků.

¹⁸⁵ MCKINSEY & COMPANY: *Klesající výsledky českého základního a středního školství: fakta a řešení* [online]. Praha: McKinsey & Company, 2010, s. 19. Dostupné z: <http://www.aktivniskoly.cz/news/Kinsey%20-%20Edu%20report.pdf>.

¹⁸⁶ MCKINSEY & COMPANY: *Klesající výsledky českého základního a středního školství: fakta a řešení* [online]. Praha: McKinsey & Company, 2010, s. 19. Dostupné z: <http://www.aktivniskoly.cz/news/Kinsey%20-%20Edu%20report.pdf>.

¹⁸⁷ SCHULZ, Wolfran: *Prvotní zjištění z Mezinárodní studie občanské výchovy*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání – Divize nakl. Tauris, 2010, s. 56.

tomu vážné provozní důvody nebo účast pedagogického pracovníka na jiném dalším vzdělávání, přičemž dobu čerpání volna určuje ředitel školy. Za dobu čerpání tohoto volna přísluší náhrada platu, která se rovná výši ušlého platu, přičemž nevyčerpané volno či jeho poměrná část bez dalších nároků zaniká. V praxi se jedná o ty dny letních, podzimních či vánočních prázdnin, které přesahují zákonný nárok na dovolenou, snížený o školení absolvovaná během roku.

S potřebou motivovat učitele systematicky k dalšímu vzdělávání operuje i Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2020 a konstatuje, že „*stávající nabídka dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků je nedostupná významné části škol z organizačních (především složité zastupování za nepřítomné učitele) a finančních důvodů (drahé zastupování a nedostatek prostředků na úhradu vzdělávacích akcí)*“.¹⁸⁸ Dále formuluje jako jednu z priorit dokončení a zavedení kariérního systému pro učitele. Jeho neexistence totiž vede k tomu, že v praxi není příliš zohledňováno, jak si který učitel opravdu zvyšuje svoji kvalifikaci (získává doplňkové tituly, certifikáty ze zkoušek či školení), celý systém má tedy tendenci fungovat spíš formálně. Strategie k tomu uvádí: „*Česká republika usiluje o dokončení a zavedení kariérního systému, který by měl vést všechny učitele k průběžnému zlepšování kvality jejich vyučovacích dovedností a být provázán s motivujícím systémem odměňování podle transparentních pravidel.*“ Jedním z cílů pak je „*provázání kariérního systému pro učitele se systémem počátečního i dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků*“.¹⁸⁹

Situaci dále zhoršuje nepřehledná nabídka školení a jejich kolísavá kvalita. Kurzy sice proto, aby mohly být oficiálními z pohledu dalšího vzdělávání učitelů, musí získat akreditaci MŠMT,¹⁹⁰ akreditační proces ovšem nebývá příliš náročný a projde jím řada kurzů. Neexistuje žádný oficiální systém hodnocení kvality kurzů a učitelé často nevědí, zda kurz, který si dle anotace a jména vedoucího vybrali, bude skutečně dobrý. Na to poukazují i někteří učitelé oslovení v dotazníkovém šetření Asociace učitelů občanské výchovy a společenských věd, kteří vidí největší nedostatek ve školení v oboru právo – myslí si to 23,53 % oslovených učitelů, následující filosofie získala co do nejmarkantnějšího nedostatku školení pouze 12,6 % hlasů.¹⁹¹

S tím koresponduje i nabídka kurzů a školení pro pedagogy pořádaných neziskovými organizacemi, která je rozmanitá a bez existence oficiálního hodnocení jednotlivých kurzů, což ztěžuje učitelům orientaci. Nejširší nabídku lze nalézt v oblasti globálního a rozvojového vzdělávání, vzdělávání k lidským právům, případně environmentální výchovy. Podle odpovědí ve zmíněném dotazníkovém šetření Asociace učitelů OV a ZSV spolupracuje nebo v minulosti spolupracovalo s neziskovými organizacemi 50 % učitelů. Oslovení pedagogové spolupracují především s následujícími nevládními orga-

¹⁸⁸ *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nedatováno, s. 28. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf.

¹⁸⁹ *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nedatováno, s. 26–27. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf.

¹⁹⁰ § 25 a násl. zákona č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících.

¹⁹¹ ŘEZÁČ, Michal – VODIČKOVÁ, Tereza: Co potřebují občankáři? Výsledky dotazníkového šetření. In: *Co potřebují občankáři?* [online]. 12. březen 2014. Dostupné z: <http://digifolio.rvp.cz/artefact/file/download.php?file=65269&view=9146>.

nizacemi:¹⁹² Člověk v tísní, Jeden svět na školách (pořádá rovněž Člověk v tísní, ale respondenti uváděli zvlášť), Centrum občanského vzdělávání, Varianty (pořádá rovněž Člověk v tísní, ale respondenti uváděli zvlášť) a Etická výchova.¹⁹³

Na zvyšování dostupnosti nabídky školení českým učitelům chce pracovat i stát, který se ve Strategii vzdělávací politiky ČR do roku 2020 zavázal „omezovat příčiny nedostupnosti nabídky dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků“.¹⁹⁴ O nutnosti dále vzdělávat pedagogy hovoří i Strategie celoživotního učení, podle níž je jak vstupní, tak následné vzdělávání pedagogů zásadní brzdou změn výuky v České republice.¹⁹⁵

5.6 NEDOSTATEČNÁ PRÁCE S UČITELI I SPOLUPRÁCE MEZI UČITELI NAVZÁJEM

Jinou podobou dalšího vzdělávání, která může učitelům pomáhat v jejich práci, je nepochybně vzájemná spolupráce. Jsou to ostatně kolegové a zejména pak učitelé s roky praxe v daném oboru, kteří novému či hledajícímu učiteli mohou nejlépe poradit, a to i s detailní znalostí prostředí, ve kterém působí. Základním předpokladem pro úspěch tohoto mentorského systému či kolegiálního poradenství je ovšem předpoklad, že se neděje po pracovní době, zdarma a ve volném čase obou zúčastněných. Pomíne-li světlé výjimky, právě toto bývá bohužel často realita. Podle rozhovorů vedených společností McKinsey s učiteli je na 60 % škol vzájemná spolupráce nedostatečná. Předmětové komise, které tvoří formální rámec pro tuto spolupráci, sice dostaly za úkol vytvoření ŠVP, většina škol (60 %) již ale nemá v úmyslu po tomto kroku ŠVP dále aktualizovat.¹⁹⁶ Česká republika je si tohoto nedostatku vědoma a plánuje přijímat opatření s cílem „podporovat efektivní formy vzájemného sdílení zkušeností mezi pedagogy a zároveň zmapovat a zveřejňovat pro inspiraci zkušenosti českých škol s touto formou zlepšování“.¹⁹⁷ Zároveň chce prvky sdílení dobré praxe zahrnout i do připravovaného kariérního systému učitelů.¹⁹⁸

¹⁹² ŘEZÁČ, Michal – VODIČKOVÁ, Tereza: Co potřebují občankáři? Výsledky dotazníkového šetření. In: *Co potřebují občankáři?* [online]. 12. březen 2014. Dostupné z: <http://digifolio.rvp.cz/artefact/file/download.php?file=65269&view=9146>, s. 37.

¹⁹³ Mezi dalšími byly zmíněny: RESpekt neboli, Holocaust (Památník Terezín, Židovské muzeum), Podané ruce, A-kluby, Active Citizens, Postavme se hladu, Světová škola, Politea, Odyssea, EU a my, Výjádří se!, Street Law, Občan a jeho obec, Dům světla, Krokus, Liga proti rakovině, Týden globálního vzdělávání, Kurzy prevence, Arteterapie, SOS žákovské parlamenty, Řekni drogám ne, Unplugged, Stereotýpek, IC o NATO, Amnesty International, Letní školy (Olomouc), sdružením Sant Egidio, společnost SEMIRAMIS.

¹⁹⁴ *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nedatováno, s. 28. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf.

¹⁹⁵ *Strategie celoživotního učení ČR* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2007, s. 58. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Zalezitosti_EU/strategie_2007_CZ_web_jednostrany.pdf.

¹⁹⁶ MCKINSEY & COMPANY: *Klesající výsledky českého základního a středního školství: fakta a řešení* [online]. Praha: McKinsey & Company, 2010, s. 19. Dostupné z: <http://www.aktivniskoly.cz/news/Kinsey%20-%20Edu%20report.pdf>.

¹⁹⁷ *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nedatováno, s. 28. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf.

¹⁹⁸ *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nedatováno, s. 26. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf.

Související oblastí s podobným výsledkem je práce s učiteli ze strany vedení škol. Učitelé jsou často poté, co jsou na školu přijati, ponecháni sami sobě. Pozornost vedení školy přitáhnou zpravidla jen v okamžiku, kdy si sami začnou na konkrétní třídu či žáky stěžovat, případně pokud se stížnostmi přijdou žáci nebo jejich rodiče. Hasí se tedy problémy, nikoli pracuje s těmi, kteří žádné závažné problémy nemají. Příčinou není ani tak neochota ředitelů a jejich zástupců se svým učitelům věnovat, ale spíše vytíženost administrativními a jinými úkoly, pro které jim na práci s učiteli nezbyvá čas. Podle výzkumu společnosti McKinsey tráví jak ředitelé, tak jejich zástupci pouze 20 % svého času řízením kvality výuky, zatímco v nejlepších systémech je to více než 50 %. V 60 % českých škol chybí pravidelná zpětná vazba a hodnocení, což ztěžuje i neexistence standardů pro učitelskou profesi.¹⁹⁹

Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2020 počítá se zavedením mentorského systému, v rámci kterého učitelé na vyšších stupních kariérního systému budou pedagogicky vést své méně zkušené kolegy a bude jim pro to vytvořen dostatečný prostor. Strategie počítá s tím, že každý začínající učitel by mohl spolupracovat s uvádějícím učitelem, který má mentorské dovednosti. Současně strategie v souladu s dobrou praxí ze zahraničí plánuje „*systémově zajistit podporu pedagogickým lídrům, včetně adekvátního ohodnocení a možnosti snížit přímou vyučovací povinnost tak, aby mohli vykonávat mentorskou roli ve své nebo i jiné škole.*“²⁰⁰

5.7 SPOKOJENOST VEŘEJNOSTI SE ŠKOLSTVÍM

Jakkoli se to může zdát překvapivé, jednou z významných překážek v rozvoji českého vzdělávacího systému je všeobecná spokojenost české veřejnosti s tím, jak systém doposud funguje. Podle průzkumu CVVM ze září 2014 projevilo každému z typu škol důvěru alespoň 50 % dotázaných. Nejpozitivněji je vnímáno vzdělávání na základních školách, u nichž podíl kladných odpovědí dosahuje 73 %, následují gymnázia, se kterými vyjádřilo spokojenost 70 % respondentů, přičemž 25 % dotázaných je dokonce považuje za „velmi dobrá“. Nejhůře vnímá veřejnost vzdělávání na středních odborných učilištích, s jejichž stavem bylo nicméně stále spokojeno 50 % dotázaných.²⁰¹

Je-li veřejnost takto výrazně přesvědčena o tom, že školy dělají svou práci dobře, logicky to nevytváří dostatečný tlak na nezbytnou reformu, kterou české školství potřebuje a kterou by její zastánci museli prosadit nejen na úrovni institucí, ale obhájit i před vcelku spokojenými rodiči. S tím souvisí i očekávání, která rodiče od školy mají. Mnohdy namísto vzbuzování zájmu o obor, alternativní výukové metody, rozvíjení klíčových kompetencí a výchovy k aktivnímu občanství očekávají od školy, že žáky připraví na

¹⁹⁹ MCKINSEY & COMPANY: *Klesající výsledky českého základního a středního školství: fakta a řešení* [online]. Praha: McKinsey & Company, 2010, s. 19–20. Dostupné z: <http://www.aktivniskoly.cz/news/Kinsey%20-%20Edu%20report.pdf>.

²⁰⁰ *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nedatováno, s. 28. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf.

²⁰¹ ČADOVÁ, Naděžda: *Hodnocení různých typů škol pohledem české veřejnosti – září 2014* [online]. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, 2014. Dostupné z: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/cl/a7283/f3/or141031.pdf.

další studium, případně zaměstnání.²⁰² Pokud nicméně inovativní učitelé nemají podporu ve vedení své školy, nutně se cítí ve své snaze osamoceni a snadno mohou vyhořet a přistoupit na to, že se budou chovat tak, jak od nich ředitel, rodiče a ve výsledku často i žáci očekávají. To ostatně dostatečně přesně nazývá i Strategie vzdělávání do roku 2020, když konstatuje, že „zlepšení kvality vzdělávání přitom může nastat pouze tehdy, pokud cílům a potřebám vzdělávání rozumí většina společnosti a pokud jsou všichni aktéři vzdělávacího procesu motivováni a oddáni myšlence soustavného zlepšování výuky, ke kterému mají patřičné schopnosti a podmínky“.²⁰³

V jiném ohledu obsah výuky formují i přijímací zkoušky na navazující typ škol. Čím více encyklopedických znalostí je vyžadováno, tím větší tlak vytváří i na jejich probírání a zkoušení na předcházejícím typu školy. V případě rozvoje právní gramotnosti ovšem znalosti práv představují jen jednu z nutných náležitostí právně gramotného občana – vedle schopnosti svá práva uplatnit a ochoty to činit i přes případný odpor. Přílišný důraz na znalosti, které se nejlépe dají testovat, nežádoucím důrazem strhává pozornost na faktografii.

5.8 VÝUKOVÉ MATERIÁLY A UČEBNICE

Učebnic, a to i těch, které mají schvalovací doložku MŠMT, existuje na českém trhu velké množství. Jak uvádí J. Průcha: „... počet schválených učebnic pro základní školu přesáhl v roce 1997 tisíc titulů; nejvíc je k dispozici učebnic českého jazyka – 128.“²⁰⁴ To pochopitelně nemůže nemít vliv i na jejich kvalitu a zejména pak na schopnost učitelů si z nich vybrat tu skutečně dobrou, což potvrzuje i J. Maňák „... jejich obsah, rozsah, přiměřenost, didaktická vybavenost je značně rozdílná, a to i přes skutečnost, že všechny mají schvalovací doložku Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Konečné rozhodnutí o výběru optimální učebnice závisí na učiteli, ale jeho volba není vždy optimální, naopak často je náhodná, poplatná různým okolnostem.“²⁰⁵ V České republice na poli hodnocení kvality učebnic neexistuje žádná významná institucionální autorita. MŠMT sice uděluje učebnicím doložky, ale z rozhodnutí ředitele školy je možné používat ve výuce prakticky jakoukoli učebnici.²⁰⁶ Naprostá

²⁰² Viz výzkum CVVM, ve kterém se konstatuje, že „aby úroveň vzdělávání na dané škole lidé hodnotili jako dobrou, musí škola své žáky především připravovat na další studium či zaměstnání (tuto odpověď alespoň na jednom ze tří míst zvolilo 63 % dotázaných a 49 % dotázaných tuto odpověď uvedlo na prvním místě). Za zásadní je dále považována odborná připravenost učitelů, kterou zvolila polovina oslovených (50 %). Více než třetina (36 %) pak jako rozhodující vnímá vedení žáků k samostatnosti.“ ČADOVÁ, Naděžda: *Hodnocení různých typů škol pohledem české veřejnosti – zří 2014* [online]. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, 2014. Dostupné z: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a7283/f3/or141031.pdf.

²⁰³ *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nedatováno, s. 25. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf.

²⁰⁴ PRŮCHA, Jan: *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 118–119. Edice pedagogické literatury.

²⁰⁵ MAŇÁK, Josef: Učebnice jako kurikulární projekt. In: MAŇÁK, J. – KNECHT, P. (eds.): *Hodnocení učebnic*. Brno: Paido, 2007, s. 25.

²⁰⁶ *Jakým způsobem funguje udělování schvalovací doložky učebnicím?* Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Web MŠMT* [online]. 2006 [cit. 2012-04-14]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/pro-novinare/jakym-zpusobem-funguje-udelovani-schvalovaci-dolozky-ucebnicim>.

většina učebnic na trhu nicméně doložku má, ta ovšem vypovídá jen o tom, že učebnice splnila základní náležitosti a učitelům tak příliš s výběrem nepomůže.²⁰⁷ Získání schvalovací doložky MŠMT je podmíněno několika předpoklady, zejména souladem učebnice s právním řádem ČR, souladem s příslušným RVP, dostatečnou odbornou úrovní a po jazykové a grafické stránce odpovídajícím zpracováním.²⁰⁸

Podle více než 15 % učitelů OV/ZSV oslovených v rámci šetření Asociace učitelů OV a ZSV je největším problémem při výuce těchto předmětů právě nedostatek výukových materiálů. Největší nedostatek panuje podle 19 % oslovených učitelů v oboru filozofie, druhý největší (18 %) v oboru právo. Podle 38 % oslovených je nicméně materiálů dost, čemuž odpovídají i výsledky našeho studia aktivit neziskového sektoru zaměřených na školy, kdy neziskové organizace produkují množství materiálu přímo využitelného ve výuce. Problém tedy může být více v nepřehledné nabídce než v jejich nedostatku.²⁰⁹ Potřeby jednotlivých učitelů se navíc zjevně dost různí. Učitelé nejčastěji používají vlastní materiály (54 % učitelů je používá z více než 50 %), dále pak získané materiály a nejméně učebnice (ty 17 % učitelů nepoužívá vůbec).²¹⁰ Přístup ke vzdělávacím materiálům dále komplikuje oborová roztržičnost předmětu a nutnost sledovat novinky z řady odvětví.

6. ZÁVĚR

Naším cílem bylo na základě veřejně dostupných zdrojů zmapovat úroveň právní gramotnosti mladých lidí a roli, kterou na poli zvyšování právní gramotnosti sehrává institucionální a neinstitucionální vzdělávání.

I když se nám nepodařilo najít žádný rozsáhlý výzkum věnující se přímo právní gramotnosti mladých lidí, s pomocí dat z výzkumů zaměřených na právní znalosti a dovednosti i občanskou angažovanost jsme byli schopni zjistit, že si celkově čeští žáci ve srovnání se zahraničím vedou průměrně (např. stupeň právních znalostí) či podprůměrně (např. ochota jít volit). To ostatně koresponduje s výrokem bývalého českého ministra spravedlnosti a pozdějšího ombudsmana Otakara Motejla, který svého času prohlásil, že „... i povrchní sledovatel našeho veřejného života musí být stíhán znepokojivou představou, že právní vědomí je současným problémem poměrně nízkého pořadového čísla, a že společnost stojí před problémem situaci polepšit. Máme nedo-

²⁰⁷ Blíže viz URBAN, Michal: *Efektivní strategie formování právního vědomí středoškolských studentů: případy z praxe*. Praha: Leges, 2013, s. 167 a násled.

²⁰⁸ MŠMT: *Směrnice náměstka ministra pro vzdělávání ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k postupu a stanoveným podmínkám pro udělování a odnímání schvalovacích doložek učebnicím a učebním textům a k zařazování učebnic a učebních textů do seznamu učebnic* [online]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/32170/download/>.

²⁰⁹ S tímto nedostatkem má nicméně ambice pohnout nově založená Asociace učitelů občanské výchovy a společenských věd, která dne 8. prosince 2014 spustila nový web www.obcankari.cz, který si klade za cíl mj. i koncentrovat na tomto místě edukační materiály pro výuku OV a ZSV a informovat učitele těchto předmětů o novinkách v oboru.

²¹⁰ ŘEZÁČ, Michal – VODIČKOVÁ, Tereza: Co potřebují občankáři? Výsledky dotazníkového šetření. In: *Co potřebují občankáři?* [online]. 12. březen 2014. Dostupné z: <http://digifolio.rvp.cz/artefact/file/download.php?file=65269&view=9146>.

statky v právním vědomí a ty nedostatky nespočívají v tom, že bychom pouze neznali svá práva, ale spočívají v tom, že neznáme nebo – ještě hůře – nechceme znát a nechceme si uvědomit své právní povinnosti.“

Z analýzy kurikulárních dokumentů a vládních a rezortních strategií vyplynulo, že jakkoli se netýkají přímo právní gramotnosti, přesto do nich Česká republika zahrnuje všechny podstatné složky k jejímu zvyšování. Školský zákon pak ve svém § 2, odst. 2 mezi obecné cíle vzdělávání řadí „*pochopení a uplatňování zásad demokracie a právního státu, základních lidských práv a svobod spolu s odpovědností a smyslem pro sociální soudržnost*“. Hlavní nedostatek analyzovaných dokumentů ovšem představuje jejich nedostatečné naplňování, malá koordinace a nedostatečné zjišťování míry jejich naplnění.

Následně jsme identifikovali hlavní faktory působící na právní gramotnost mladých lidí, kam vedle formálního a neformálního vzdělávání řadíme také působení rodiny a vrstevníků, médií a veřejných institucí. Z těchto faktorů jsme identifikovali formální vzdělávání jako oblast, ve které nám přijde nejvíce smysluplné usilovat o změnu, a to zejména prostřednictvím práce s učiteli občanské výchovy a společenských věd. V poslední části článku proto popisujeme překážky, se kterými se potýkají, mezi které patří příliš široké tematické rozkročení oboru, nedostatečná příprava učitelů i systém dalšího vzdělávání učitelů a spolupráce učitelů OV a ZSV, malé finanční ohodnocení a prestiž jejich oboru, neexistující efektivní systém hodnocení kvality vhodných učebnic a v neposlední řadě přílišná spokojenost veřejnosti se stavem českého školství.

Do budoucna považujeme za důležité posílit časovou dotaci předmětu OV a ZSV a zejména pak zlepšit přípravu učitelů posílením praktické výuky na pedagogických fakultách a zapojením do výuky OV a ZSV i přípravy učitelů odborníky z praxe, kteří budou vedle odborných znalostí a dovedností ovládat i pedagogické řemeslo. Současně považujeme za potřebné zavést efektivní systém dalšího vzdělávání učitelů a kariérní řád, který bude učitele motivovat k prohlubování své kvalifikace, zvýší finanční ohodnocení zejm. kvalitních učitelů a podpoří také jejich prestiž a profesní sebevědomí. Sympatickým krokem v tomto směru je vznik Asociace učitelů občanské výchovy a společenských věd, jejíž ambicí je pomáhat v plnění těchto úkolů, a to včetně sdílení kvalitních a v praxi osvědčených učebních materiálů, které zejména začínajícím učitelům značně usnadní jejich práci.